

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích
Teologická fakulta
Katedra pedagogiky

Diplomová práce

**VÝZKUM VOLNÉHO ČASU DĚTÍ A MLÁDEŽE
V ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1989**

Vedoucí práce: Doc. Michal Kaplánek, Th.D.

Autor práce: Bc. Eva Sojková
Studijní obor: Pedagogika volného času
Forma studia: prezenční
Ročník: druhý

2011

Prohlašuji, že svoji diplomovou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že, v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své diplomové práce, a to v nezkrácené podobě (v úpravě vzniklé vypuštěním vyznačených částí archivovaných Teologickou fakultou) elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

30. března 2011

Děkuji vedoucímu diplomové práce Doc. Michalu Kaplánkovi, Th.D.
za cenné rady, připomínky a metodické vedení práce.

OBSAH

ÚVOD	6
1 VYMEZENÍ POJMŮ	9
1.1 Volný čas	9
1.2 Děti a mládež	13
1.3 Volný čas dětí a mládeže	17
2 VÝZKUM VOLNÉHO ČASU	22
2.1 Druhy vědeckého výzkumu	22
2.2 Metody a techniky zkoumání v sociologii	26
2.3 Historický pohled na výzkum volného času v zahraničí	30
2.4 Výzkum volného času dětí a mládeže v České republice před rokem 1989	34
3 VÝZKUM VOLNÉHO ČASU DĚTÍ A MLÁDEŽE V ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1989	37
3.1 Výzkumy zaměřené přímo na volný čas dětí a mládeže	42
3.1.1 Struktura a vývoj volnočasových aktivit u dětí a mládeže (1992).....	42
3.1.2 Letní aktivita (1992)	42
3.1.3 Srovnávací analýza výzkumu zájmu dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace (1994)	43
3.1.4 Děti, mládež a volný čas (1997)	44
3.1.5 Hodnotová orientace dětí a mládeže. Volný čas dětí a mládeže. (1997)	45
3.1.6 Statistická sonda zájmové činnosti na základních a středních školách v ČR (1998)	46
3.1.7 Zdroje informací a kritéria při výběru volnočasových aktivit (2008)	47
3.1.8 Romské děti v aspektu volnočasových aktivit (2008)	47
3.1.9 Úloha otevřeného klubu v systému institucí pečujících o volný čas dětí a mládeže (2009)	48
3.2 Výzkumy zaměřené na děti a mládež	50
3.2.1 Mládež v České republice (1996)	50
3.2.2 Postoje a názory mladé generace (1997)	50
3.2.3 Nabídka a sledovanost masmédií u dětí a mládeže (1997)	51
3.2.4 Roční zpráva o mládeži (1998)	52
3.2.5 Média v životě mládeže (1998)	53
3.2.6 Životní styl mladých lidí v ČR (1999)	54
3.2.7 Mládež ČR na prahu třetího tisíciletí (2000)	55
3.2.8 Zpráva z opakovaného výzkumu postojů a názorů mladých lidí (2000)	56

3.2.9	Mladá generace na počátku integrace české společnosti do evropských struktur (2001)	56
3.2.10	Mládež ČR (2002)	57
3.2.11	Dítě a rodina (2002)	58
3.2.12	Kontinuální výzkum IDM MŠMT (2005)	60
3.2.13	Monitorování účasti mládeže ve sportu a pohybové aktivitě v ČR (2006)	60
3.2.14	Koncepce státní politiky v oblasti dětí a mládeže od roku 2007 (2006)	61
3.2.15	Participace mládeže na komunitním plánování sociálních služeb (2008)	62
3.2.16	Weblog: okno do duše adolescenta (2009)	62
3.2.17	Informovanost a participace mládeže (2009)	63
3.2.18	Mládež a drogy (2009)	64
3.3	Výzkumy v rámci programu Eurobarometr	66
3.3.1	Eurobarometr ČR (1998)	66
3.3.2	Eurobarometr ČR (2000)	67
3.3.3	Eurobarometr (2002)	67
4	SHRNUTÍ VÝVOJE VÝZKUMU VOLNÉHO ČASU DĚTÍ A MLÁDEŽE V ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1989.....	69
4.1	Institucionální a organizační zajištění výzkumu volného času dětí a mládeže po roce 1989	69
4.2	Osobnosti výzkumu volného času dětí a mládeže po roce 1989	72
4.3	Zkoumané oblasti volného času dětí a mládeže po roce 1989	75
	ZÁVĚR	79
	Seznam literatury	81
	Seznam elektronických zdrojů a dokumentů	83
	Abstrakt	86
	Abstract	87

ÚVOD

„Většina vývoje – především v oblasti vzdělání – se v současné době uskutečňuje ve volném čase. Největší společenské problémy se projevují ve volném čase. Vývoj společnosti ve stárnoucí společnost bude mít vliv především na volný čas. Volný čas chápáný jako čas, který není určen druhými, není zaměřený na účel, se stane nejdůležitějším kapitálem každého jednotlivce, především ale také společnosti.“ (Pries)

Tématem diplomové práce je výzkum volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989. Výzkumy věkových kategorií dětí a mládeže mají pro společnost zásadní význam. Jejich výsledky udávají směr možným změnám, které by mohly být prospěšné ke stále lepší výchově a vzdělávání příštích generací. Od konce druhé světové války jsou v mnoha státech světa projevovány snahy o komplexní poznání životního stylu dětí a mládeže. Společnost si již uvědomuje význam mladých lidí pro její budoucí vývoj. Ve spektru vědních disciplín jsou realizovány teoretické a empirické výzkumy, jejichž předmětem zkoumání je rovněž fenomén volný čas, který je nedílnou součástí života každého člověka.

Ve volném čase mají lidé možnost odpočívat, oddávat se zábavě, ale také rozvíjet svou osobnost. Mohou se svobodně rozhodnout, kterým činností se budou věnovat. Právě u skupiny dětí a mládeže hrozí nebezpečí, že svůj volný čas naplní nežádoucími aktivitami. Než přijdou děti a mládež do světa dospělých, prochází určitými vývojovými krizemi, které mohou být častokrát provázeny některými sociálně patologickými jevy. Volný čas dětí a mládeže je ovlivnitelný zejména působením rodiny a zároveň dalšími institucemi působícími ve výchově. Výzkum objasňující charakteristické rysy volného času dětí a mládeže je pro rodiče a vychovatele velice důležitý. Poznávají realitu svého výchovného působení a mohou se zaměřit na její zlepšování. Jejich snaha by měla být orientována na přivádění dětí a mládeže k aktivnímu trávení volného času a odrazování od pasivního způsobu naplnění doby volna. To je jeden z možných způsobů vytváření příznivějšího společenského vývoje.

Cílem diplomové práce je přispět k systematickému upřesnění vývoje výzkumu volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989. Výzkumný problém je formulován otázkou: „Jak se vyvíjel výzkum volného času dětí a mládeže v ČR po roce 1989?“ Práce ve svém obsahu nejdříve prezentuje základní poznatky o volném čase, dětech a mládeži a výzkumu. Jedná se o teoretické uvedení do dané problematiky. Dále předkládá přehled vybraných výzkumů vztahujících se k volnému času dětí a mládeže. Poté směřuje k naplnění vytyčeného cíle a snaží se shrnout poznatky o vývoji výzkumu volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989.

Podkladem k napsání diplomové práce byl výzkum empirický smíšený. Pozornost byla věnována realitě vývoje výzkumu volného času dětí a mládeže, jak kvantitativně, tak i kvalitativně.

Diplomová práce se skládá ze čtyř kapitol. První kapitola definuje důležité pojmy. Na základě odborné literatury seznamuje s možnými variantami výkladu volného času, vymezuje hranice věkových kategorií dětí a mládeže a určuje specifické zvláštnosti volného času dětí a mládeže.

Druhá kapitola se zabývá výzkumem. Představuje hlavní druhy vědeckého výzkumu a také jeho výzkumné metody a techniky. Obecné informace o výzkumu jsou významné pro kritické uvažování nad uskutečněnými výzkumy. Je možné přemýšlet nad správným postupem při realizaci některých výzkumů. Výzkumný proces je ovlivněn již samotným počátečním výběrem druhu výzkumu. Do velké míry je tím totiž předurčen či stanoven směr pro volbu výzkumných metod a technik. Kapitola se již věnuje oblasti výzkumu volného času. Stručně rekapituluje historický vývoj výzkumu volného času v zahraničí a připojuje pohled na situaci výzkumu volného času dětí a mládeže v České republice před rokem 1989.

Třetí kapitola obsahuje přehled jednotlivých výzkumů. Jsou zveřejněny zejména v Národním registru výzkumů o dětech a mládeži, který zřizuje Národní institut dětí a mládeže Ministerstva školství mládeže a tělovýchovy. V České republice bohužel neexistuje výzkumná instituce, jejíž předmětem by byl výzkum dětí a mládeže. Tím se Česká republika odlišuje od západních evropských zemí. Součástí kapitoly je seznámení se čtyřmi hlavními zdroji, ze kterých předložené výzkumy pocházejí. Jsou jimi Národní institut dětí a mládeže, projekt Klíče pro život, firma Insoma a Eurobarometr. Kapitola u jmenovaných výzkumů popisuje, kým a kdy byly realizovány a především, co bylo jejich hlavním předmětem zkoumání. Okrajově jsou v některých případech zmíněny rovněž výsledky výzkumných šetření.

Čtvrtá závěrečná kapitola spěje k naplnění cíle diplomové práce. Snaží se celkově shrnout vývoj výzkumu volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989. Je složena ze tří podkapitol, ve kterých se zabývá vývojem výzkumu volného času dětí a mládeže z hlediska institucionálního a organizačního zajištění, personálního obsazení a tématického zaměření.

Diplomová práce vychází z odborné literatury významných českých a zahraničních odborníků z oboru pedagogika, sociologie a psychologie. Výzkumy, které prezentuje třetí kapitola, pochází především z webové databáze Národního registru výzkumů o dětech a mládeži, kde jsou zveřejněny závěrečné zprávy realizovaných výzkumných šetření. Jeden z podstatných pramenů využité literatury tvořily elektronické příspěvky a tištěné publikace předního českého sociologa Petra Saka.

1 VYMEZENÍ POJMŮ

Nejprve je nezbytné definovat základní pojmy – volný čas, děti a mládež a volný čas dětí a mládeže. Vymezení těchto pojmů je podstatné pro pochopení následujícího textu, který se jimi bude zabývat v kontextu výzkumu.

Pojem volný čas lze definovat z pohledu mnoha vědních oborů. Odborníky bývá vymezován na jedné straně negativně, na straně druhé pozitivně. Volný čas jednotlivce se uskutečňuje v síti mezilidských vztahů. Má proto také sociální dimenzi. Je ovlivněn mnoha činiteli společenského vývoje. Druhá podkapitola předkládá několik periodizací věkových období dětí a mládeže. Zejména určení horní hranice kategorie mládeže není jednoduché. Volný čas dětí a mládeže má jistá specifika, která je nutné objasnit. Je důležité jeho pedagogické ovlivňování, protože právě v dětství a v období dospívání jsou utvářené základy pro žádoucí naplnění volného času.

1.1 Volný čas

V průběhu 20. století se volný čas stal jednou ze základních dimenzí života člověka, jeho sociálních skupin a samozřejmě celé společnosti. Volný čas se stal součástí osudu člověka, ovlivnil jeho rodinný, pracovní i společenský život a rozšířil sféru svobodného rozhodování.¹

Volný čas bývá chápán jako charakteristický znak svobody individua. Svou hodnotu má ale jen ve vztahu k pracovním činnostem, které jedinec koná ve své rodině nebo v širším společenském prostředí.² Volný čas je pro člověka velmi významný. Zasahuje do jeho existence. Je hodnotou individuální a současně také sociální. Z individuálního hlediska vytváří prostor pro seberealizaci a rozvoj člověka. Z hlediska sociálního lze volný čas využít ve prospěch společnosti.³

V České republice je možné užívání pojmu volný čas prokázat až v období mezi světovými válkami. Nejstarší pojednání, které používá pojem volný čas, bylo objeveno v příručce *Rekreace v Československu* (Praha: Masarykův lidovýchovný ústav, 1931). Je ale pravděpodobné, že se pojem volný čas vyskytuje rovněž v soudobé sociologické

¹ Srov. KAVANOVÁ, A; CHUDÝ, Š. *Výchova a volný čas*, s. 6.

² Srov. SPOUSTA, V. et al. *Metody a formy výchovy ve volném čase*, s. 12.

³ Srov. KRAUS, B. *Středoškolská mládež a její svět na přelomu století*, s. 50.

odborné literatuře. Dřívější nepřítomnost slovního spojení „volný čas“ v odborné literatuře však neznamená, že by se o volném čase nediskutovalo. O volném čase se pravděpodobně do té doby neuvažovalo jako o časovém úseku, ale spíše se přemýšlelo o volnu, zábavě či osvětě. Tedy uvažovalo se o kvalitách, které je možné spojovat se současným chápáním pojmu volný čas.⁴

Výkladem pojmu volný čas se zabývají vědci z různých vědních oborů. Na volný čas je možné nahlížet z pohledu pedagogiky, psychologie, sociologie, ekonomie, práva, politiky, medicíny atd.

„Volný čas“ je pojem moderní, který vznikl v době osvícenství z nutnosti vymezení volna vůči pracovní době. Z tohoto pojetí vychází negativní definice volného času („volný čas je volnem od práce“).⁵ Toto vymezení, někdy také označováno jako „sociologizující“, je tradiční a historicky starší. „Volným časem je všechen čas, který nám zbude po splnění si všech povinností (pracovních, společenských/sociálních a rodinných) a po uspokojení biologických a fyziologických potřeb.“⁶ Negativní pojetí chápe volný čas jako zbytkovou časovou hodnotu.

Pozitivní definice vymezují volný čas na základě jeho vlastní kvality. Volný čas je zde definován jako čas, s nímž může jedinec svobodně nakládat („volný čas je volnem pro sebe samého, pro vlastní záliby a také pro druhé“). V pedagogice volného času je prosazován právě tento přístup, který bývá označován rovněž jako „psychologizující“.⁷ Volný čas je tedy v pozitivním pojetí subjektivní, je to čas pro vlastní seberealizaci, sebeuspokojení, ale i pro druhé.⁸ Možnost seberealizace jedince je velmi důležitá. Člověk potřebuje pro spokojený život pocit smysluplného naplnění času. Dlouhodobý nedostatek tohoto pocitu vyvolává nespokojenost a následně poruchy chování.⁹

Dva uvedené přístupy není možné postavit do protikladu, protože ve vzájemném vztahu zvýrazňují charakter, podstatu a rozsah volného času.

Odborná literatura předkládá různá vymezení volného času. Některé definice se omezují jen na oddělení volného času od sféry povinnosti, jiné již zahrnují představy např. o funkcích, které by měl volný čas jedinci přinášet. Definice volného času se také odlišují podle toho, z kterého profesionálního zaměření jejich autor pochází.

⁴ Srov. KAPLÁNEK, M. *Volný čas*, s. 1-2.

⁵ Srov. KAPLÁNEK, M. *Nauka o volném čase*, s. 4.

⁶ KRAUS, B. *Středoškolská mládež a její svět na přelomu století*, s. 49.

⁷ Srov. KAPLÁNEK, M. *Nauka o volném čase*, s. 4.

⁸ Srov. KRAUS, B. *Středoškolská mládež a její svět na přelomu století*, s. 50.

⁹ Srov. SPOUSTA, V. *Kapitoly z pedagogiky volného času*, s. 16.

Následující, níže uvedené definice, jsou z pohledu pedagogického a sociologického. Pojem „volný čas“ je podle Hofbauera „čas, kdy člověk nevykonává činnosti pod tlakem závazků, jež vyplývají z jeho sociálních rolí, zvláště z dělby práce a nutnosti zachovat a rozvíjet svůj život“.¹⁰ Pedagogický slovník definuje „volný čas“ jako „čas, s kterým člověk může nakládat podle svého uvážení a na základě svých zájmů. Volný čas je doba, která zůstane z 24 hodin po odečtení času věnovaného práci, péči o rodinu a domácnost, péči o vlastní fyzické potřeby (včetně spánku).“¹¹ Hofbauer svou definici „volného času“ ještě upřesňuje, kdy „volný čas“ charakterizuje jako „činnost, do níž člověk vstupuje s očekáváními, účastní se jí na základě svého svobodného rozhodnutí a která mu přináší příjemné zážitky a uspokojení“.¹² Velmi podobně zní definice, která označuje „volný čas“ jako „dobu, kdy si své činnosti můžeme svobodně vybrat, děláme je dobrovolně a rádi, přinášejí nám pocit uspokojení a uvolnění“.¹³ Pro lepší pochopení pojmu je vhodné uvést definici Faltýskové, která vymezuje volný čas jako „čas v němž člověk svobodně volí a dělá takové činnosti, které mu přinášejí radost, potěšení, zábavu, odpočinek, které obnovují a rozvíjejí jeho tělesné a duševní schopnosti, popř. i tvůrčí schopnosti. Je to čas, v němž je člověk sám sebou, nejvíce patří sám sobě, kdy koná převážně svobodně a dobrovolně činnosti pro sebe, popř. pro druhé, ze svého vnitřního popudu a zájmu.“¹⁴ Tato definice již zahrnuje hlavní funkce volného času.

Je patrné, že volný čas může být rovněž vymezen funkcemi, které plní. Funkce volného času tedy mohou odpovědět na otázku, co je volný čas.¹⁵ Čáp poukazuje na tři hlavní funkce volného času, kterými jsou odpočinek, zábava a rozvoj osobnosti.¹⁶ Tyto funkce uvádí rovněž Hofbauer. Při tvorbě definic volného času bývá zohledňováno mnoho dalších funkcí. V realizaci práce s dětmi a mládeží dochází k rozdělení funkcí volného času na výchovně-vzdělávací, rekreačně-relaxační, sociální, seberealizační a preventivní.¹⁷ Pávková uvádí čtyři funkce. Rozlišuje výchovně-vzdělávací, zdravotní, sociální a preventivní funkci.¹⁸ Určení funkcí volného času či výchovy ve volném čase je u mnoha odborníků odlišné, ale přitom velmi podobné.

¹⁰ HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*, s. 13.

¹¹ PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*, s. 255.

¹² HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volný čas*, s. 13.

¹³ PÁVKOVÁ, J. et al. *Pedagogika volného času*, s. 13.

¹⁴ NĚMEC, J. et al. *Kapitoly ze sociální pedagogiky a pedagogiky volného času pro doplňující pedagogické studium*, 17.

¹⁵ Srov. LAMPRECHT, M; STAMM, H. *Struktury a funkce volného času v současnosti*, s. 7.

¹⁶ Srov. ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*, s. 306.

¹⁷ Srov. KAVANOVÁ, A; CHUDÝ, Š. *Výchova a volný čas*, s. 17.

¹⁸ Srov. PÁVKOVÁ, J. et al. *Pedagogika volného času*, s. 39-42.

Faltýsková ve své definici také připomíná, že volný čas nemá jen dimenzi člověka jako jednotlivce, ale rovněž dimenzi sociální. Bakalář uvádí širší definici, v níž je volný čas „rozsáhlým komplexem lidských a společenských jevů, procesů, vztahů a funkcí, týkajících se odpočívání, zábavy a rozvoje osobností i lidských skupin“.¹⁹ Volný čas jednotlivce má tedy zcela nepochybně společenský význam a dosah. Člověk je členem sociálních skupin a organizací, kde překračuje sám sebe. Vytváří morální a společenské hodnoty, normy a vzorce. Sociální sféra přitom jeho činnosti podněcuje a podmiňuje.²⁰ Podle sociologa Saka „představuje volný čas jedinců a v úhrnu volný čas společnosti duchovní bohatství společnosti a její významnou systémovou charakteristiku. Volný čas ve svém rozsahu a obsahu je systémově provázán s daným typem společnosti, kterému odpovídají určité hodnoty, instituce, vzorce chování a sociální mechanismy spojené s naplňováním volného času.“²¹ Z této definice je zřejmé, že ve volném čase se rovněž projevuje tzv. národní a sociální charakter. Každý národ či určitá společenská skupina má dané charakteristické vlastnosti, které lze ve způsobu trávení volného času vysledovat.²²

Podle Vážanského „volný čas představuje rozsáhlou sféru, kterou neovlivňují pouze vlastní pravidla, zákony a normy. Jako součást komplexního dění průmyslově společenského systému, organizace lidí a moderní civilizace se podřizuje, respektuje působení všech determinant, nepřipouští odlišné chápání příčinných činitelů.“²³ Lze vyjmenovat množství faktorů, které působí na charakter volného času. Mohou jimi být: kultura, zaměstnání, urbanizace, vzdělání, rodina, technologie, média atd. Ve všech těchto a dalších činitelích probíhají během historického vývoje společnosti změny, které se následně odrážejí i v oblasti volného času.

Volný čas je jednou z životních oblastí, která se projevuje v širokém rámci – tedy v mnoha rozlišných silových polích, která jsou vzájemně propojena. Charakter volného času je ovlivněn těmito čtyřmi základními subsystémy: ekonomickým, ekologickým, sociálně kulturním a politickým. Sjednocení daných oblastí tvoří „obraz“, ve kterém se odehrává lidský život.²⁴

¹⁹ BAKALÁŘ, E. *Umění odpočívát*, s. 66.

²⁰ Srov. Tamtéž, s. 65-66.

²¹ SAK, P; SAKOVÁ, K. *Mládež na křižovatce*, s. 59.

²² Srov. BAKALÁŘ, E. *Umění odpočívát*, s. 69.

²³ VÁŽANSKÝ, M. *Základy pedagogiky volného času*, 15.

²⁴ Srov. Tamtéž, 17.

1.2 Děti a mládež

Periodizace lidského věku není jedna jediná. Existuje jich velmi mnoho a opět jako u hledání definice volného času, záleží na tom, ze kterého vědního zaměření jejich autor pochází. Životní etapy je tedy možné pozorovat z různých hledisek – biologického, psychologického, sociologického, pedagogického, právního atd.

Vaněk rozlišuje periodizační schémata biologická, pedagogická a psychologická. Biologická schémata vychází z morfologických a fyziologických znaků, pedagogická z organizačního systému výchovně vzdělávacího ustanovení a psychologická ze sféry psychických funkcí.²⁵ Biologická schémata bývají zřetelněji a přesněji vyjádřena. Jsou méně složitá a stabilní a jsou lépe popsitelná exaktními metodami.²⁶

V sociologii je prezentována především následující periodizace, která lidský věk člení na čtyři etapy – dětství, mládí, dospělost a stáří.²⁷ Vágnerová, představitelka vývojové psychologie, předkládá periodizaci, kterou tvoří pouze tři období – dětství, dospělost a stáří. Dále je však ještě rozděluje na čtrnáct fází.²⁸ Do období dětství tedy zahrnuje také adolescenty, kteří však již nebývají označováni jako děti, ale jako mladí lidé či mládež.

Protože existuje mnoho odlišných periodizací lidského věku, jsou také definice fází dětství a mládeže rozdílné a nesnadno jednoznačně určitelné. Jako velmi problémové se jeví určení horní hranice období mládí. Přejít z mládí do dospělosti je u každého jedince individuální. U žáka odborného učiliště to může být již v osmnácti či dvaceti letech, u studenta vysoké školy například v pětatřiceti letech a někteří jedinci mohou po celý život vykazovat znaky mládežnického životního stylu.

„Dětství je počáteční období v životě člověka. Časové vymezení není jednoduché, neboť začíná narozením a končí pohlavním dospíváním (u nás se zpravidla udává kolem 15 let). Jde o období intenzivního tělesného vývoje, rozvoje intelektového, citového a sociálního.“²⁹ Takto vymezuje dětství Pedagogický slovník. Kraus definuje fázi dětství rovněž jako období od narození do přibližně patnácti let. Dětství je etapou, ve které se rozhoduje o celé osobnosti člověka a jeho budoucí životní dráze. Dětství

²⁵ Srov. HŘÍCHOVÁ, M; NOVOTNÁ, L; MIŇHOVÁ, J. *Vývojová psychologie pro učitele*, s. 25.

²⁶ Srov. ČÍŽKOVÁ, J. *Přehled vývojové psychologie*, s. 19.

²⁷ Srov. KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*, s. 69.

²⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, s. 5-9.

²⁹ PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*, s. 47.

je ovlivněno prostředím a celou společností, v níž je realizováno. Vztah ke společnosti si dítě utváří například přes rodinu, školu a obec.³⁰ Nejvýznamnější úlohu plní výchova v rodině, která dítěti zprostředkovává sociální a kulturní zkušenost.³¹ Proces socializace vrcholí ukončením povinné školní docházky, rozhodováním o budoucím profesionálním zaměření a životních perspektivách.³²

Z právního hlediska je období dětství dovršeno získáním občanského průkazu.³³ *Úmluva o právech dítěte*, vydána Valným shromážděním Organizace spojených národů (OSN) v roce 1989, vymezuje období dítěte již ve svém prvním článku. Definiuje dítě jako „každou lidskou bytost mladší osmnácti let, pokud podle právního řádu, jenž se na dítě vztahuje, není zletilosti dosaženo dříve“.³⁴ Období dětství je zde vymezeno pro účely tohoto mezinárodního dokumentu. *Úmluva o právech dítěte* stanovuje povahu a rozsah práv, která náleží dítěti kdekoli na světě. O horní hranici období dětství je tedy možné polemizovat a záleží na tom, kdo a pro jaké účely ji určuje.

Stanovení hranic periodizačních období lidského věku je rovněž závislé na vývoji společnosti. Například v období před průmyslovou společností se dítě stávalo dospělým již po ukončení základní péče o jeho přežití. V renesanci se postoj společnosti k dětství výrazně mění. Děti jsou již považovány za nevinné a zranitelné. Ze světa dospělých je následně osvobodila povinná školní docházka. Ještě počátkem minulého století byly i v některých vyspělých zemích děti zaměstnávány. V druhé polovině dvacátého století, po druhé světové válce, se vyspělé státy začínají na dítě a jeho svět více zaměřovat.³⁵ Mezinárodní organizace vydávají dokumenty, ve kterých garantují dětem jejich práva. Valné shromáždění OSN předkládá *Deklaraci práv dítěte* (1959), kde je již zakotveno právo dítěte na volný čas. „Dítě má mít plnou možnost ke hrám a zotavení, jež by měly mít stejné poslání jako vzdělání; společnost a státní úřady mají usilovat o to, aby dítě mohlo tohoto práva užívat.“³⁶

Pojetí dětství je podmíněno nejen historicky, ale také prostorově. Odlišně přistupují k sociálním rolím dítěte vyspělé a rozvojové státy. Právě v rozvojových státech může

³⁰ Srov. KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*, s. 69.

³¹ Srov. JAKABČIC, I. *Základy vývinovej psychológie*, s. 19.

³² Srov. KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*, s. 69.

³³ Srov. Tamtéž.

³⁴ *Informační centrum OSN v Praze* [online]. Úmluva o právech dítěte.

Dostupné na WWW: <<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-o-pravech-ditete.pdf>>.

³⁵ Srov. HAVLÍK, R; KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*, s. 49-50.

³⁶ *Informační centrum OSN v Praze* [online].

Dostupné na WWW: <<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/deklarace-prav-ditete.pdf>>.

dítě ještě dnes vykonávat fyzicky náročnou celodenní práci. Stávají se dospělými mnohem dříve než jejich vrstevníci ve vyspělém světě. Životními podmínkami jsou nuceni pomáhat svým rodičům živit rodinu.³⁷

Je patrné, že definice dítěte či dětství jsou vzhledem k času a prostoru odlišné. Také je potřeba znovu upozornit na skutečnost, že každá etapa lidského života je individuální. Někteří lidé se vyvíjí rychleji, další zase pomaleji. Část literatury se však shoduje, že dětství končí kolem patnáctého roku věku a poté přichází období mládí, kdy člověk již není dítětem, ale zatím ani dospělým. Mládež „již ve společnosti neplní role dětí, avšak společnost jim ještě nepřiznává role dospělých“.³⁸

Mládež může být definována jako „sociální skupina tvořená lidmi ve věku přibližně od 15 do 25 let. Má charakteristický způsob chování a myšlení, jiný systém vzorů, norem a hodnot. Každá generace mládeže reprodukuje některé kulturní hodnoty dané společnosti, jiné odmítá a vytváří hodnoty nové. Proto vzniká v průběhu socializace mládeže určité napětí, vyvolané její větší schopností prosazovat nové věci, ale menší ochotou společnosti tyto změny připustit.“³⁹

Mládí je velmi složitým a náročným obdobím. Hranice fyziologické dospělosti se v posledních desetiletích posouvají směrem dolů a naopak hranice sociální dospělosti se posouvají směrem nahoru. Tím je vyvolána jistá disharmonie, kterou lze považovat za jeden z hlavních zdrojů všech problémů s mládeží. Mladí lidé jsou často rozpolcení. Na jedné straně už opouštějí hodnoty dětství, ale na straně druhé ještě odmítají některé znaky dospělosti.⁴⁰

Mládež na rozdíl od dětí zaujímá ve společnosti určité místo. Vytváří relativně samostatnou skupinu. Má svou vlastní subkulturu, instituce a hnutí. Jejich kulturu tvoří vlastní styly módy, hudby, tance, literatury atd. Mladí lidé ve společnosti představují progresivní element, mají potenciál pro její další vývoj. Na rozdíl od dětí je mládež vnitřně diferenciovaná. Skládá se z učňů, studentů, pracujících nebo nezaměstnaných. Mladí lidé ukončují svou profesní přípravu, nastupují do zaměstnání, vstupují do manželství, zakládají rodiny a samostatně se prosazují v životě společnosti. Mládí je období, kdy člověk získává první zásadní životní zkušenosti.⁴¹

³⁷ Srov. HAVLÍK, R; KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*, s. 50.

³⁸ PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*, s. 120.

³⁹ Tamtéž.

⁴⁰ Srov. KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*, s. 69.

⁴¹ Srov. Tamtéž.

Kraus uvádí, že z hlediska věkového rozmezí se mládež nachází mezi patnáctým až pětadvacátým, respektive třicátým rokem. Pro stanovení horní hranice je rozhodující zejména délka studia. Hranice třiceti let se týká především studentů vysokých škol.⁴² Podle Saka je mládež „velká sociální skupina lidí se specifickou pozicí a úlohou ve společnosti. Do této skupiny bývají zařazováni jedinci ve věku od ukončení základní školní docházky do věku ukončení sociální zralosti, převzetí všech rolí dospělých a získání plnohodnotného občanského statutu. Obvykle je za horní hranici považován věk šestadvaceti až třiceti let.“⁴³ Sociologové Kraus a Sak tedy připomínají, že při přechodu z mládí do dospělosti hraje roli délka studia, míra sociální zralosti a úroveň převzetí role dospělého člověka.

V moderní společnosti se období „mladého dospělého“ stále více vyhraňuje. Mladí lidé si po studiu berou oddechový čas. Cestují, poznávají sami sebe a hledají své místo ve společnosti.⁴⁴ Proto v současné době dochází k posunu vstupu do dospělosti. Pokud bychom za jeden ze znaků dospělosti pokládali „připravenost založit si vlastní rodinu, aktivně se o ní zajímat a starat se o její spokojenost“⁴⁵, je možné, že mnoho jedinců by po celý svůj život zůstalo ve fázi mládí. Počátek dospělosti není ve společnosti jasně vymezen. Psychosociální vymezení dospělosti je velmi složité. Vágnerová uvádí, že „za nejvýznamnější psychické znaky dospělosti lze považovat samostatnost, relativní svobodu vlastního rozhodování a chování, spojenou se zodpovědností ve vztahu k druhým lidem, se zodpovědností za svá rozhodnutí a činy“.⁴⁶

Určení horní hranice kategorie mládeže z hlediska věku není jednoduché. Záleží na hledisku, které je při periodizaci bráno v úvahu. Právní dospělost začíná například osmnáctým rokem. Psychické dozrávání se pohybuje také kolem tohoto roku. Oproti tomu se však hranice fyziologické dospělosti posouvá stále níž a mez sociální dospělosti výš, daleko za osmnáctý rok. Některá odborná literatura určuje horní hranici dokonce až na pětatřicet let.⁴⁷

Z pohledu historie se tedy období mládeže prodloužilo. Dochází k zrychlení fyziologického a psychického vývoje a zpomalení sociálního zrání. Dříve byly tyto hranice podstatně blíže a z dítěte se stával brzy dospělý člověk.⁴⁸

⁴² Srov. KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*, s. 77.

⁴³ SAK, P. *Proměny české mládeže*, s. 13.

⁴⁴ Srov. GIDDENS, A. *Sociologie*, s. 56.

⁴⁵ JAKABČIC, I. *Základy vývinové psychologie*, s. 60.

⁴⁶ VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie*, s. 301.

⁴⁷ Srov. KRAUS, B. *Sociologie výchovy*, s. 220-221.

⁴⁸ Srov. Tamtéž, s. 221.

1.3 Volný čas dětí a mládeže

V předchozí kapitole byl již zmíněn mezinárodní dokument *Deklarace práv dítěte* (1959), který dětem přiznává právo na volný čas. Deklarace však nemohou zajistit plnění svých principů, protože nemají právní závaznost. Polská republika proto podala návrh na zpracování úmluvy. Na *Deklaraci* tedy navazuje v podobném znění a obsahu *Úmluva o právech dítěte*, která byla schválena Valným shromážděním OSN dne 20. listopadu 1989 v New Yorku. Federální shromáždění České a Slovenské Federativní Republiky (ČSFR) ji schválilo a prezident Václav Havel ratifikoval. V roce 1993 byla *Úmluva* podepsána již samostatnou nově vzniklou Českou republikou (ČR).⁴⁹

Úmluva o právech dítěte je v ČR přijata jako zákon 104/1991 Sb. a její ustanovení mají přednost před zákonem, což vyplývá z čl. 10 Ústavy ČR 1/1993 Sb. Práva dítěte, která jsou zveřejněna v *Úmluvě*, jsou zakotvena v našem právním řádu v několika zákonech, kde většinou byla již dříve před podepsáním *Úmluvy*.

V dětství a v mládí si člověk osvojuje hodnoty. Hledá cesty k jejich uplatňování a objektivizaci prostřednictvím reálného chování a aktivit. Promítnutím daných hodnot do sociálního časoprostoru se utváří základ životního způsobu. Jeho důležitou součástí je způsob naplnění volného času.⁵⁰

Zájmy a volnočasové aktivity jedince jsou ovlivněny charakterem rodiny, ve které byl v dětství a v mládí vychován. Způsob trávení volného času je podmíněn hodnotovou orientací, kulturou a obecně celkovým způsobem života rodiny.⁵¹ Rodina je přirozená výchovná instituce, která je hlavním činitelem ve výchově dítěte.

Volný čas dětí a mládeže je ovlivňován mnoha subjekty. Často se vzájemně ovlivňují, buď spolupracují nebo si konkurují. Hájek a Harmach uvádějí tři okruhy subjektů, které mají vliv na volný čas dětí a mládeže. Rozlišují přirozené výchovné instituce (např. rodina, vrstevnická skupina, obec), instituce se zprostředkovaným výchovným působením (např. občanská sdružení, soukromé firmy, hromadné sdělovací prostředky) a instituce s přímým výchovným působením (např. školy, školská zařízení, církve).⁵²

⁴⁹ Srov. *První kroky: metodická příručka pro výchovu k lidským právům* [online]. Úmluva o právech dítěte s komentářem. Dostupné na WWW: <<http://www.amnesty.cz/vychova/dokument.php?idPart=1>>.

⁵⁰ Srov. SAK, P.; SAKOVÁ, K. *Mládež na křižovatce*, s. 59.

⁵¹ Srov. Tamtéž, s. 60.

⁵² Srov. HÁJEK, B.; HARMACH, J. *Děti, vedoucí, volný čas*, s. 30-33.

Volný čas dětí a mládeže se vyznačuje určitými zvláštními specifiky. Od volného času dospělých se odlišuje rozsahem, obsahem, mírou samostatnosti a závislosti, a dále také nezbytností pedagogického ovlivňování. Děti mají obvykle více volného času než dospělí. Obsah volného času je přizpůsoben věkovým a individuálním zvláštnostem. Míra samostatnosti závisí na věku dětí, jejich psychické a fyzické zralosti, na rodinném prostředí a nabídce volnočasových aktivit v blízkém okolí.⁵³ Pedagogické ovlivňování je žádoucí z výchovných důvodů. Děti a mládež potřebují citlivé vedení, protože ještě nemají dostatek zkušeností a neumí se v množství zájmových činností dobře orientovat. Je důležité, aby vedení bylo nenásilné a volnočasové aktivity pestré, přitažlivé a hlavně dobrovolné.⁵⁴

Pro sociální pozici dětí a mládeže je typická nízká zakotvenost systému sociálních rolí. Umožňuje jim ve srovnání s dospělými větší sociální flexibilitu a dynamiku. V dětství a mládí je člověk schopen zajímat se o široké spektrum volnočasových aktivit. Oproti dospělým se děti a mládež vyznačují větší zájmovou pluralitou. Postupem času se zájmové spektrum redukuje a prohlubuje se jeden nebo pár určitých zájmů. Základní zájmová orientace v obsahovém smyslu je utvářena již v mládí. Proto má naplnění volného času dětí a mládeže význam pro celoživotní orientaci člověka.⁵⁵ Dospělí jsou pro děti vzorem. Problémy v současném způsobu využívání volného času dospělých se odráží samozřejmě i ve způsobu trávení volného času dětí a mládeže.⁵⁶

Veselá se zmiňuje o několika problémech způsobu trávení volného času dospělých. Někteří mají krajní nedostatek volného času, další nedokážou svůj volný čas smysluplně využít, mnoho dospělých přechází od aktivních k pasivním formám využití volného času, část dospělých připisuje volnému času pouze funkci zábavní a někteří si ve volném čase kompenzují jednostrannost svého zaměstnání.⁵⁷ Čáp předkládá problémy v naplnění volného času mládeže. Mladí lidé mají v mnoha případech povrchní, nestálé a jednostranné zájmy, nemají hodnotnější zájmové činnosti. Díky nudě ve volném čase se mohou stát členy part delikventů. Jako dospělí se potýkají s problémem aktivního a pasivního způsobu využívání volného času. Mládež má mnoho přání, jakými činnostmi by chtěla naplnit svůj volný čas, ale ty se neshodují s následnou realizací.⁵⁸

⁵³ Srov. PÁVKOVÁ, J. *Průvodce studiem oboru Pedagogika volného času*, s. 15.

⁵⁴ Srov. PAL'A, G.; JENČO, J. (eds.) *Volný čas dospělých na počátku 21. století*, s. 176.

⁵⁵ Srov. SAK, P.; SAKOVÁ, K. *Mládež na křižovatce*, s. 59.

⁵⁶ Srov. VESELÁ, J. *Jak ve volném čase?*, s. 6.

⁵⁷ Srov. Tamtéž.

⁵⁸ Srov. ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*, s. 308-309.

Při vyjmenování problémů ve způsobu trávení volného času u mládeže a dospělých je tedy jasné, jak je pedagogické ovlivňování volného času dětí a mládeže významné. Ve volném čase probíhá rozvoj všech stránek osobnosti.

Volný čas dětí a mládeže je naplněn různými činnostmi, které lze označit jako činnosti ve volném čase. Jsou rozlišovány činnosti oddychové a zábavní a naproti tomu zájmové. Pro výchovu a utváření osobnosti jsou důležité činnosti zájmové.⁵⁹ „Zájmové činnosti jsou cílevědomé aktivity zaměřené na uspokojování a rozvíjení individuálních potřeb, zájmů a schopností. Mají silný vliv na rozvoj osobnosti i na správnou společenskou orientaci.“⁶⁰ Zájmové činnosti jsou realizovány dlouhodobě a se silnou motivací. Mají výrazný formující účinek, protože kladou vyšší požadavky na psychické předpoklady člověka. Uspokojují různé lidské potřeby, včetně potřeby seberealizace. Rovněž se mohou stát východiskem pro budoucí profesní vývoj jedince. Mohou být přínosem rodině nebo jiné malé sociální skupině.⁶¹

Zájmové činnosti je možné rozlišovat podle:

- a) úrovně činnosti (produktivní nebo receptivní),
- b) intenzity zájmu (hluboké nebo povrchní),
- c) časového trvání (krátkodobé, dočasné, přechodné nebo trvalé),
- d) koncentrace (jednostranné nebo mnohostranné),
- e) společenské hodnoty (žádoucí nebo nežádoucí),
- f) obsahu (společenskovědní, pracovní-technické, přírodovědně-ekologické, estetickovýchovné, tělovýchovné, sportovní, turistické).⁶²

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT) předkládá dvě hlavní skupiny aktivit ve volném čase. Rozlišuje činnosti aktivní a pasivní. Podle dokumentu *Volný čas a prevence u dětí a mládeže* směřuje naplnění volného času spíše k pasivitě, konzumu a nenáročným činnostem.⁶³ „Aktivní trávení volného času a aktivní odpočinek musí splňovat následující funkce: aktivní přístup dětí a mládeže k provádění této činnosti, kompenzace jednotvárné zátěže (např. při vyučování a dlouhém sezení), posilování zdravého způsobu života a zdraví.“⁶⁴

⁵⁹ Srov. ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*, s. 307.

⁶⁰ PÁVKOVÁ, J. et al. *Pedagogika volného času*, s. 92.

⁶¹ Srov. ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*, s. 307.

⁶² Srov. PÁVKOVÁ, J. et al. *Pedagogika volného času*, s. 93.

⁶³ Srov. *Volný čas a prevence u dětí a mládeže* [online]. Praha: MŠMT ČR, 2002 [cit. 2010-09-13].

Dostupné na WWW: <<http://aplikace.msmt.cz/PDF/Volnycas.pdf>>.

⁶⁴ Tamtéž.

U věkové skupiny dětí a mládeže rozlišuje MŠMT následující formy aktivit:

- „fyzická aktivita realizovaná organizovanou tělovýchovou a sportovní činností a neorganizovanou tělovýchovou a sportem,
- zájmová činnost s účastí na práci ve výtvarných, přírodovědeckých, technických, hudebních kroužcích apod.,
- pohyb na čerstvém vzduchu spojený s fyzickou aktivitou (s turistikou, prací na zahradě apod.),
- společenská činnost prováděná v co nejvyšší míře venku a při pohybové aktivitě,
- zábava kompenzující duševní napětí a přispívající k rozvoji osobnosti“.⁶⁵

Pasivní trávení volného času je spojeno s výskytem sociálně patologických jevů. „Vedle vlivu rodiny, osobnostních vlivů, vlivů subkultury a společenských vlivů se část mládeže na „šikmou plochu“ dostává díky akčnímu vakuu ve volném čase.“⁶⁶

Do skupiny dětí a mládeže, která představuje vyšší riziko pro výskyt společensky nežádoucích jevů patří:

- jedinci, kteří více než často sledují televizi a hrají počítačové hry,
- jedinci, kteří se potulují po ulicích, opijí se v hospodách a dalšími nevhodnými činnostmi „ubíjí“ nudu,
- jedinci, kteří touží po dramatických a dobrodružných zážitcích a získávají je zástupným způsobem prostřednictvím násilí, kriminality, drog nebo alkoholu.⁶⁷

Podle Pávkové „pedagogicky motivovaná a řízená zájmová činnost směřuje ke společensky žádoucímu rozvoji osobnosti, talentu, aktivnímu životnímu stylu a naopak volný čas nenaplněný zájmem může být příčinou patologického chování“.⁶⁸ Pokud společnost zajistí kvalitní naplnění volného času dětí a mládeže, utlumí tím rozvoj negativního sociálního chování.

Existuje nespočetně mnoho oddychových a zábavních aktivit, které mohou děti a mládež ve svém volném čase realizovat. Podle Saka provozovala mládež v roce 1996 nejčastěji těchto deset aktivit: sledování televize, poslech rozhlasu, povídání si s přáteli, poslech hudby, četba novin a časopisů, domácí práce, četba knih, schůzka s partnerem,

⁶⁵ *Volný čas a prevence u dětí a mládeže* [online]. Praha: MŠMT ČR, 2002 [cit. 2010-09-13]. Dostupné na WWW: <<http://aplikace.msmt.cz/PDF/Volnycas.pdf>>.

⁶⁶ Tamtéž.

⁶⁷ Srov. Tamtéž.

⁶⁸ PÁVKOVÁ, J. et al. *Pedagogika volného času*, s. 93.

nicnedělání a milenecké aktivity.⁶⁹ Spektrum volnočasových aktivit dětí a mládeže je široké a jejich „žebříček“ se časoprostorově mění.

Výzkumy volného času dětí a mládeže jsou velmi významné. Získané poznatky ukazují na charakter dětí a mládeže, na jejich problémy a postavení v soudobé společnosti.⁷⁰ Výzkum předkládá reálný obraz. Díky tomu může společnost vytvářet příznivější podmínky a činit tak volný čas dětí a mládeže kvalitnějším.

⁶⁹ Srov. SAK, P. *Proměny české mládeže*, s. 134.

⁷⁰ Srov. SAK, P. Mládež a její výzkum. In *Insoma – výzkum sociologický, internetový, mediální, marketingový* [online]. © 2001 [cit. 2010-09-22].

Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=1&n=6&d_1=article>.

2 VÝZKUM VOLNÉHO ČASU

Kapitola se nejdříve věnuje objasnění druhů vědeckého výzkumu. Poté podává stručné obeznámení s metodami a technikami, které bývají využívány při sociologickém bádání. Jedná se o základní informace, které jsou potřebné pro porozumění třetí kapitole, kde je obsažen souhrnný přehled třiceti vybraných výzkumů volného času dětí a mládeže. Předložená výzkumná šetření jsou zejména sociologického původu. Z tohoto důvodu uvádí druhá podkapitola výčet metod a technik využívaných v sociologii. Ostatní vědy společenského charakteru využívají obdobných, v některých případech shodných metod a technik zkoumání. Třetí a čtvrtá kapitola se již věnují přímo výzkumu volného času. Je nahlíženo na vývoj výzkumu volného času obecně, a poté je připojen přehled událostí ve výzkumu volného času dětí a mládeže v České republice před rokem 1989.

Než bude přistoupeno k jednotlivým druhům výzkumu, je patřičné uvést definici výzkumu. Průcha uvádí Kerlingerovo vymezení: „vědecký výzkum je systematické, kontrolované, empirické a kritické zkoumání hypotetických výroků o předpokládaných vztazích mezi přirozenými jevy“.⁷¹

2.1 Druhy vědeckého výzkumu

Jednotlivé druhy výzkumu je možné členit podle rozdílných kritérií. Průcha rozlišuje nejdůležitější druhy pedagogického výzkumu, které mohou být vztaženy i do oblasti sociologie, a některých dalších vědních oborů, jejichž předmětem výzkumu je volný čas. Průcha uvádí následující přehled typů výzkumu v pedagogice.

Výzkum základní – aplikovaný

Podle stupně obecnosti či konkrétnosti lze rozlišit výzkum základní a aplikovaný. „Základní výzkum je chápán jako výzkumná činnost, která je zacílena na řešení klíčových problémů. Je tedy zaměřen na teoretické objasňování problémů a nikoli na řešení určená k bezprostřednímu využití v praxi.“⁷² Švec uvádí, že základní výzkum „je experimentování nebo teoretická práce zaměřená primárně na získávání nových poznatků o podstatě jevu a nových pozorovatelných faktů, předběžně bez konkrétní

⁷¹ PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*, s. 426.

⁷² PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*, s. 182.

aplikace a bez bezprostředního využití. V něm se analyzují vlastnosti, struktury a vztahy s cílem formulovat a testovat hypotézy, zákony nebo teorie“.⁷³

Aplikovaný výzkum je podle Průchy „zaměřen na to, aby jeho výsledky byly využitelné při řešení konkrétních problémů praxe“.⁷⁴ Sociologický slovník popisuje aplikovaný výzkum jako takový, „jehož výsledky mohou bezprostředně řešit problémy, které byly předmětem zkoumání“.⁷⁵

Tradiční dělení na základní a aplikovaný výzkum je běžně užíváno, ale neodpovídá situaci ve vědě. Ve společenských vědách často dochází k tomu, že aplikovaný výzkum se zabývá problematikou, která ještě nebyla základním výzkumem na dostatečné úrovni řešena. Je také možné, že nebyla řešena vůbec nebo o ní základní výzkum ani neví.⁷⁶

Výzkum teoretický – empirický

Zda se jedná o teoretický či empirický výzkum lze určit podle toho, jaký zaujímá vztah k objektivní skutečnosti. Teoretický výzkum je takové zkoumání, které pracuje pouze s teoretickými metodami a obvykle nepoužívá konkrétní data. Někdy se může zabývat konkrétními jevy, ale pohlíží na ně jen s teoretického hlediska a dochází k teoretickým závěrům. Teoretický výzkum využívá zejména následující metody: analýza a syntéza, indukce a dedukce, modelování atd.⁷⁷

Empirický výzkum se zaměřuje na zkoumání konkrétních jevů. Při bádání pracuje s konkrétními daty o nich, využívá exaktní metody a dospívá ke konkrétním zjištěním. Předmětem empirického výzkumu mohou být jak živé subjekty, tak i neživé objekty.⁷⁸ Podle Švece se empirický výzkum „orientuje na sběr a zevšeobecňování zkušenostních poznatků v rámci metod přírodovědně nebo humanitně (duchovědně) orientovaného, deskriptivního nebo preskriptivního (resp. edukačně-normativního), experimentálního nebo neexperimentálního výzkumu na získání zkušenostních zjištění, údajů, faktů a na tvorbu nových otázek a hypotéz“.⁷⁹

O využití teoretického a empirického výzkumu se neustále debatuje. Mnozí vědečtí odborníci upozorňují na skutečnost, že určitá část produkce poznatků, která je zahrnuta pod teoretický výzkum, je častokrát povrchní a málo využitelná jak pro praktické, tak

⁷³ ŠVEC, Š. *Metodologie věd o výchově*, s. 47.

⁷⁴ PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*, s. 182.

⁷⁵ GEIST, B. *Sociologický slovník*, s. 542.

⁷⁶ Srov. Tamtéž.

⁷⁷ Srov. PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*, s. 182.

⁷⁸ Srov. Tamtéž.

⁷⁹ ŠVEC, Š. *Metodologie věd o výchově*, s. 53.

i pro teoretické účely. Pokud teoretický výzkum nepřináší využitelné poznatky, může docházet k situaci diskreditace vědy v očích veřejnosti. Také na empirický výzkum bývá snášena kritika. Většinou je kritizován za nedostatečné opírání se o teoretické základy. Produkuje velmi často jen částečné a vzájemně izolované poznatky bez jejich logického sjednocení.⁸⁰

Výzkum kvantitativní – kvalitativní

Podle volby základního paradigmatu se výzkum člení na kvantitativní (pozitivistický) a kvalitativní. Průcha uvádí, že „kvantitativní výzkum je představován empirickými analýzami edukačních jevů a procesů, které pracují exaktními metodami, používají statistické nástroje pro měření a vyhodnocování zkoumaných jevů“. Za kvantitativní výzkum se dle Švece obecně označují výzkumy experimentální, kvaziexperimentální a rovněž některé neexperimentální (např. korelační, statistickopřehledový, ex post facto, průřezový atd.).⁸¹

„Kvalitativní výzkum přistupuje ke zkoumaným jevům se snahou popsat je v jejich jedinečnosti, se zachycením jejich specifických rysů, jež se vymykají kvantitativní analýze, s objasňováním kontextu souvislostí. V kvalitativním výzkumu se neověřují předem formulované hypotézy, nýbrž poznatky se formulují v průběhu pozorování a popisu daných jevů, přičemž tento popis je velmi podrobný. V kvalitativním výzkumu se typicky popisují nikoli rozsáhlé soubory jevů nebo subjektů, ale jednotlivé případy.“⁸² Uvedené pojetí předkládá Průcha. Švec označuje za kvalitativní výzkum „etnografický (účastnicko-pozorovací, orálně-historický), monografický (případově -studijní), obsahově-analytický a podobný výzkum s důrazem na celostní a komplexní obraz o určitých jevech výchovy“.⁸³

O využitelnosti výsledků uvedených dvou druhů výzkumů se diskutuje. Kvalitativní výzkum předkládá výsledky, které nejsou formulovány v přesné terminologii, nelze je zobecňovat, jsou často kuriózní a ne pokaždé nacházejí praktické využití. Výzkum kvantitativní bývá někdy necitlivý k individuálním zvláštnostem zkoumaných subjektů a objektů. Pro vědy je žádoucí, aby byly oba přístupy kombinovány. Dosáhne se tím komplexního objasňování reality.⁸⁴

⁸⁰ Srov. PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*, s. 183.

⁸¹ Srov. ŠVEC, Š. *Metodologie věd o výchově*, s. 53.

⁸² PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*, s. 184.

⁸³ ŠVEC, Š. *Metodologie věd o výchově*, s. 53.

⁸⁴ Srov. PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*, s. 185.

Výzkum akční – strategicko-koncepční

Dle toho, na jaký způsob využití je výzkum zaměřen, bývá výzkum rozlišován na akční a strategicko-koncepční. Výzkum akční je druh empirického výzkumu, který se snaží bezprostředně reagovat na určitý problém praxe. Výzkum strategicko-koncepční je orientován obecněji a s delším časovým horizontem. Jeho cílem je vytváření podkladů pro dlouhodobé plánování.⁸⁵

Výzkum monodisciplinární – interdisciplinární – transdisciplinární

Výzkumy se také liší podle toho, v jaké šíři a komplexnosti bádání pojmají. Výzkum monodisciplinární zkoumá daný problém za pomoci teorií a nástrojů jedné konkrétní disciplíny. Interdisciplinární výzkum je komplexnější. Spojuje poznatky a stanoviska dvou nebo více oborů, jejichž předměty bádání mohou být i vzdálené. V současné době bývá využíván výzkum transdisciplinární. Při tomto přístupu jsou brány v potaz pohledy a výsledky všech disciplín, které mají s danou problematikou něco společného.⁸⁶

Výzkum deskriptivní – diagnostický – explorativní – evaluační

Uvedené druhy výzkumu jsou rozlišeny podle toho, za jakým účelem jsou realizovány. Rozlišovacím kritériem je tedy jejich hlavní cíl.⁸⁷

Výzkum laboratorní – terénní

Laboratorní a terénní výzkum se liší prostředím, ve kterém jsou uskutečněny.⁸⁸

Výzkum experimentální – observační – longitudinální (průřezový) – komparativní – historický – prognostický – interkulturní

Dané výzkumy jsou rozdílné z hlediska využívání odlišných vědeckých přístupů a metod.⁸⁹

Byly uvedeny nejdůležitější typy vědeckého výzkumu. Je jasné, že se často vzájemně prolínají. Určitý výzkum tak může být například současně aplikovaný, komparativní, terénní a monodisciplinární.

⁸⁵ Srov. PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*, s. 183.

⁸⁶ Srov. Tamtéž, s. 186.

⁸⁷ Srov. Tamtéž, s. 181.

⁸⁸ Srov. Tamtéž.

⁸⁹ Srov. Tamtéž.

2.2 Metody a techniky zkoumání v sociologii

Nejprve je podstatné stručné obeznámení s podstatou vědeckého zkoumání v sociologii. „Sociologický výzkum, jako jeden ze spektra společenských výzkumů, zahrnuje systematické šetření, popis, analýzu a výklad společenských jevů založených na sběru informací o konkrétním předmětu sociologického zájmu.“⁹⁰ Získané výsledky mohou sloužit pro společenskou praxi. V různé míře pomáhají předpokládat průběh určitých sociálních jevů a procesů. Základem výzkumu je „vědecká metoda jako systematická, organizovaná série postupů umožňující maximální objektivnost a konzistenci daného problému“.⁹¹ Vědecká metoda obsahuje pět hlavních po sobě jdoucích prvků. Jedná se o vymezení problému, sestavení přehledu základní literatury, formulaci určité hypotézy, volbu výzkumných metod s následujícím shromažďováním a rozbořem získaných dat a závěrečné shrnutí výzkumu. Jedním z dalších důležitých prvků empirického výzkumu je reprezentativní vzorek, který vyjadřuje statisticky typický výběr z širší populace.⁹² Reprezentativnost výběrového souboru je závislá na způsobu vybírání objektů pro daný výzkum. Sociologický výzkum nejčastěji využívá výběr prostý náhodný, vícestupňový pravděpodobný, oblastní, kvótní a anketový. Prostý náhodný výběr se provádí odlišně u malých a větších základních souborů. V prvním případě se realizuje pomocí losování, v druhém případě se uskutečňuje prostřednictvím výběrového kroku. U velkých souborů (např. seznam obyvatel, zaměstnanců, žáků) se předpokládá určité uspořádání subjektů. Prostý náhodný výběr se proto u souborů s větším počtem činitelů stanovuje jako podíl velikosti základního a výběrového vzorku. Vícestupňový pravděpodobný výběr lze využít u velmi početných strukturovaných základních souborů. Výběr spočívá ve třech stupních. V prvním jsou náhodně zvoleny struktury, respektive organizační jednotky. Ve druhém jsou poté vybrány organizační útvary a ve třetím stupni jsou specifikovány jednotky základní – objekty samotného zkoumání. Oblastní výběr se zakládá na výběru objektů za pomoci náhodné volby uvnitř některých oblastí základního souboru. Vědci nejčastěji využívají kvótní výběr. Používají ho při výzkumu velkých souborů, například při zjišťování veřejného mínění obyvatelstva. Objekty jsou vybírány podle vlastností. Z tohoto důvodu je nutná znalost charakteristických rysů souboru. Anketový výběr není

⁹⁰ SEKOT, A. *Sociologie v kostce*, s. 21.

⁹¹ Tamtéž.

⁹² Srov. Tamtéž.

reprezentativní ve statistickém pojetí. Anketou jsou dotazováni anonymní obyvatelé. Základní soubor tedy není konkrétně vymezen.⁹³

Výzkumný pracovník má možnost vybírat ze spektra výzkumných metod a technik. Odborná literatura se shoduje v jejich obecném přehledu.

Empirický výzkum má čtyři základní kategorie metod – dotazování, pozorování, experiment, analýza věcných skutečností.⁹⁴

Dotazování

Výzkumníci nejčastěji využívají metodu dotazování, která spočívá v rozboru výpovědi respondentů. V praxi se prosadilo několik technik dotazování, kterými jsou především individuální rozhovor, psychologická explorace, dotazování jedinců na ulici, skupinový rozhovor, písemné dotazování, telefonické dotazování a elektronické dotazování.⁹⁵ Rozhovor představuje nástroj, za jehož pomoci lze dospět k poznání zkoumané sociální skutečnosti. „Rozhovor je sociálním jevem, specifickým interakčním procesem sociální komunikace, v němž se na bázi sociálních vztahů tazatele a respondenta projevují všechny faktory, působící v sociálních procesech.“⁹⁶ Těmito faktory mohou být pozice ve společnosti, sociální situace, referenční systémy (především hodnotové) atd. Výzkum dotazníkem je speciální výzkumnou metodou. Specifičnost dotazníkového šetření udává fakt, že předmětem rozboru jsou písemné odpovědi na shodně položené otázky pro všechny respondenty. Pozitivum dotazníku spočívá v možnosti hromadného a rychlého zpracování.⁹⁷ Při konstrukci dotazníku musí mít vědecký pracovník dobře promyšlenou hypotézu, která slouží jako podklad pro formulaci otázek. Správně stylizované otázky postihují podstatné vlastnosti zkoumaných jevů a procesů. Objektivní výsledek techniky dotazníku závisí právě na těchto teoretických zásadách.⁹⁸ Dotazník bývá v sociologii nejčastěji používanou výzkumnou technikou.⁹⁹

Pozorování

Jednou z nejstarších vědeckých metod psychologie a sociologie je pozorování. Důležité je však podotknout, že systematická metodologie pozorování existuje zatím ještě velmi

⁹³ Srov. VESELÁ, J. *Sociologický výzkum a jeho techniky*, s. 12-13.

⁹⁴ Srov. SURYNEK, A.; KOMÁRKOVÁ, R.; KAŠPAROVÁ, E. *Základy sociologického výzkumu*, s. 79.

⁹⁵ Srov. Tamtéž, s. 79-82.

⁹⁶ VESELÁ, J. *Sociologický výzkum a jeho techniky*, s. 21.

⁹⁷ Srov. Tamtéž, s. 21-27.

⁹⁸ Srov. PÁNA, L.; SOMR, M. *Metodologie a metody výzkumu*, s. 21.

⁹⁹ Srov. SEKOT, A. *Sociologie v kostce*, s. 23.

krátce. Obecná teoretická soustava pozorování nebyla dosud vytvořena.¹⁰⁰ Pozorování má pokaždé výběrový charakter. Výběr pozorovaných jevů a procesů probíhá s ohledem na cíl, jež byl stanoven. Při volbě musí být postupováno takovým způsobem, aby byl vytýčený výzkumný cíl zcela naplněn. Základními vlastnostmi metody pozorování jsou plánovitost, systematickosti a objektivnost. Musí být předem jednoznačně určeno, jaký jev či proces bude sledován, jakým způsobem budou pozorované skutečnosti zachyceny, a jak budou získané poznatky analyzovány a hodnoceny. Cílem pozorování není tedy pouhý popis jevů a procesů, ale rovněž vytváření dalších hypotéz, jejich následné ověřování a přeměna ve vědeckou teorii.¹⁰¹

Pozorování je založené především na získávání kvalitativních dat prostřednictvím smyslů výzkumníka. Důležitou zásadou je v tomto případě nezúčastněnost a maximální objektivita.¹⁰² Pozorování chování lidí v přirozených podmínkách se nejvíce přibližuje skutečnosti. Ve srovnání s dotazováním ještě více, protože při tázání je realita vyvolána uměle. Pozorovatelné chování představuje jen malý úsek toho, co je možné nebo nutné vyzkoumat.¹⁰³ Proto se pozorování často kombinuje s dotazováním. Tím lze do určité míry kompenzovat omezené možnosti pozorování. Samostatně je možné tuto metodu využít při zachycení chování lidí, převážně v sociální interakci.¹⁰⁴

Experiment

Pokud je pozorování ke zjištění informací nedostačující, je možné vytvářet či navozovat určitý experiment. „Experiment ve společenských vědách vzniká tak, že badatel působí na některého činitele nebo podmínku charakteristickou pro jev, který je předmětem výzkumu, aby navodil situaci o něco odlišnou od standardní situace a zkoumá, jaký vliv má provedená změna na probíhající procesy a výsledek.“¹⁰⁵ Pro experiment je důležité porozumět příčinám chování.¹⁰⁶

Experiment využívá kombinace různých dalších metod. K jeho uskutečnění mohou někdy pomáhat dotazovací a pozorovací techniky. Vypovídací hodnotu experimentu lze popsat čtyřmi základními znaky – interní validitou, reliabilitou experimentu, citlivostí

¹⁰⁰ Srov. VESELÁ, J. *Sociologický výzkum a jeho techniky*, s. 18.

¹⁰¹ Srov. PÁNA, L.; SOMR, M. *Metodologie a metody výzkumu*, s. 16-17.

¹⁰² Srov. ONDREJKOVIČ, P. *Úvod do metodologie společenskovedného výzkumu*, s. 147.

¹⁰³ Srov. SURYNEK, A.; KOMÁRKOVÁ, R.; KAŠPAROVÁ, E. *Základy sociologického výzkumu*, s. 122-123.

¹⁰⁴ Srov. PÁNA, L.; SOMR, M. *Metodologie a metody výzkumu*, s. 126.

¹⁰⁵ VESELÁ, J. *Sociologický výzkum a jeho techniky*, s. 30.

¹⁰⁶ Srov. SURYNEK, A.; KOMÁRKOVÁ, R.; KAŠPAROVÁ, E. *Základy sociologického výzkumu*, s. 127.

experimentu a externí validitou. Interní validitu zajistí jednoznačný výsledek, který vyloučí možnost jiných výkladů příčin zkoumaného jevu. Reliabilita značí skutečnost, že získané výsledky budou při všech dalších opakováních experimentu shodné. Citlivost experimentu označuje míru odhalení i velmi malých odlišností v reakcích zkoumaných jedinců. Externí validita vyjadřuje, že výsledky mohou být zobecněny rovněž pro jiné situace, než které byly zaznamenány v daném experimentu. Většinou nebývá dosaženo maxima všech uvedených čtyř znaků. V některých případech zvýšení jedné vlastnosti představuje snížení na úkor druhé.

Výhodou experimentu jsou předem upravené podmínky, čímž je poskytnut prostor pro možnost opakování pokusu. Tím lze neustále ověřovat platnost výsledků. Dobře realizovaný experiment přináší empirické výsledky vysoké hodnoty z hlediska jejich objektivnosti a věrohodnosti. Nevýhodou experimentální metody je její velká náročnost na přípravu, provedení, správné vyhodnocení a zpracování.¹⁰⁷

Analýza věcných skutečností

Rozbor skutečností věcné povahy, respektive produktů lidské činnosti, je významným zdrojem informací. Zkoumány mohou být produkty verbální i neverbální povahy. Tato metoda se opírá o objektivní danosti. Jinak je tomu u dotazování, které pracuje s reflexí vlastního prožívání a vnímání. Na rozdíl od pozorování není analýza skutečností věcné povahy omezena na relativně krátký časový úsek zkoumání. Může rozebírat výsledky činnosti člověka za jeho celý život nebo výsledky činnosti společnosti během dějinného vývoje.¹⁰⁸

Analýzy výsledků lidské činnosti se vyznačují jedním společným znakem. Předmět, kterým se zabývají, existuje vždy nezávisle na výzkumném úkolu. Věci vznikly z úplně odlišných příčin než výzkumných. Plnily či stále ještě plní určitou funkci a zanechaly po sobě důkazy své existence v různých podobách. Výzkumná metoda, která analyzuje produkty lidské činnosti, si klade za cíl vytyčené věci shromáždit, náležitě uspořádat a závěrem interpretovat.¹⁰⁹

Při této metodě jsou využívány rozmanité techniky. Příkladem mohou být analýza dokumentů, analýza fyzických stop, obsahová analýza a případová studie.¹¹⁰

¹⁰⁷ Srov. SURYNEK, A.; KOMÁRKOVÁ, R.; KAŠPAROVÁ, E. *Základy sociologického výzkumu*, s. 127.

¹⁰⁸ Srov. Tamtéž.

¹⁰⁹ Srov. Tamtéž.

¹¹⁰ Srov. Tamtéž.

2.3 Historický pohled na výzkum volného času v zahraničí

Počátky výzkumu volného času spadají do druhé poloviny 19. století v souvislosti s tím, že se volný čas stal globálně rozšířeným jevem. Uvedenou skutečnost potvrzuje přední představitel německé pedagogiky volného času Wolfgang Nahrstedt, který v roce 1978 mluvil o stoleté historii pedagogiky volného času ve Spojených státech amerických (USA).¹¹¹ Za nejstarší německé dílo o volném čase bývá pokládán sborník *Ústředí dělnických dobročinných zařízení (Centralstelle für Arbeiter-Wohlfahrtseinrichtungen)*. Byl zveřejněn v roce 1893 v Berlíně pod názvem *Die zweckmäßige Verwendung der Sonntags- und Freizeit*. Součástí uvedeného sborníku je Böhmertův výzkum o rekreaci dělnictva mimo domov.¹¹²

Problematikou volného času se začali zabývat nejdříve pedagogové, a to již v době dvacátých let minulého století. Později byla otázka volného času předmětem zkoumání také vědců z oboru sociologie, kteří se jí věnují od let padesátých.¹¹³

Pedagogický výzkum volného času byl zahájen reflexí německého pedagoga Klatta. První psychologická studie, jejíž předmětem byl volný čas, byla publikována v roce 1932. Jejím autorem byl Pearl Greenberg. Touto studií se inspiroval Johannes Feige, který na ni v roce 1936 svou vědeckou činností tématicky navázal.¹¹⁴

Podle Scheucha probíhal v padesátých a šedesátých letech vedle kulturně kritické a sociálně pedagogické publikační činnosti také systematický empirický výzkum oblasti sociálních procesů v mladém věku.¹¹⁵ Další výzkum byl bez konkrétních návazností orientován na speciální skupiny obyvatelstva.¹¹⁶ Od padesátých let lze rovněž sledovat rozvíjení výzkumu v oblasti volnočasových prostředí, nabídek a zařízení.¹¹⁷

V sedmdesátých letech se výzkum volného času v Německu zaměřil na zkoumání chování ve volném čase. V USA a v některých státech západní Evropy se rozvíjel výzkum volného času v rámci „leisure studies“. Dané výzkumy ale většinou nebývají zaměřeny primárně pedagogicky.¹¹⁸ V období sedmdesátých let byl zaznamenám

¹¹¹ Srov. NAHRSTEDT, W. *Freizeitdienste, Freizeitberufe und Freizeitwissenschaften in den USA*, 1978. (převzato z KAPLÁNEK, M. *Nauka o volném čase*, s. 19.)

¹¹² Srov. Tamtéž.

¹¹³ Srov. KAPLÁNEK, M. *Nauka o volném čase*, s. 19.

¹¹⁴ Srov. Tamtéž.

¹¹⁵ Srov. SCHEUCH, E. *Soziologie der Freizeit*, 1977. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 55.)

¹¹⁶ Srov. CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 55.

¹¹⁷ Srov. KAPLÁNEK, M. *Nauka o volném čase*, s. 19.

¹¹⁸ Srov. Tamtéž.

značný nárůst literatury v oblasti sociologie volného času. V této době vznikl také hlavní směr pedagogického výzkumu volného času. Výzkum volného času se velmi rychle rozvíjel spolu s rozšiřujícím se trhem s volnočasovými aktivitami.¹¹⁹ Začaly se rovněž vyvíjet jednotlivé koncepty animace, které měly překovávat některé volnočasové problémy.¹²⁰ Sociologové, geografové a státní úřední orgány zahájili spolupráci na poli volnočasové infrastruktury, která má bezprostřední spojitost s kvalitou života obyvatel. Geografie volného času nabývala silného rozmachu. Volný čas byl ze strany politiků stále více podporován. Nastávala realizace výzkumů, jejichž předmětem byla politika volného času. Ještě v té době byl však volný čas vymezován negativně – jako protiklad k nutné pracovní činnosti.¹²¹

Šedesátá a sedmdesátá léta lze označit za období vrcholného rozvoje výzkumu volného času. Habrmasova a Adornova kritická uvažování o dění ve společnosti byla pravděpodobně jedním z impulzů pro vznik filosofických úvah, jejíž předmětem se stal volný čas. V těchto letech lze pozorovat také vznik teologických pojednání týkajících se volného času. Nacházejí se například v díle jednoho z nejznámějších katolických teologů Karla Rahnera, který se tímto tématem zabýval v souvislosti se zavedením pětidenního pracovního týdne. Podrobněji se teologické reflexi volného času věnoval jezuita Roman Bleistein. Výzkumy volného času z šedesátých a sedmdesátých let však většinou pocházejí z oborů psychologie a sociologie. Tento směr vědeckého bádání se již proto poněkud vyčerpал.¹²²

Nahrstedt označil období osmdesátých let za „inovátorskou fázi“, protože byly uskutečňovány praktické projekty v oblastech volného času, kultury a turismu, které byly zaměřeny na postoje a vědu o volném čase (např. na téma kultura volného času v obytném prostředí). Inovátorské tendence vycházely z působení pedagoga Klatta z období dvacátých let.¹²³ Počátkem osmdesátých let se výzkum volného času obrátil ke stanovování volnočasově kulturních životních stylů. Díky tomu mohly být uceleně zkoumány některé souvislosti. Na volný čas bylo pohlíženo jako na společenský obor,

¹¹⁹ Srov. PRAHL, H. *Soziologie der Freizeit*, 2002. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 56.)

¹²⁰ Srov. TOKARSKI, W.; SCHMITZ-SCHERZER, R. *Freizeit*, 1985. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 56.)

¹²¹ Srov. OPASCHOWSKI, W. *Einführung in die Freizeitwissenschaft*, 2008. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 57.)

¹²² Srov. KAPLÁNEK, M. *Nauka o volném čase*, s. 19.

¹²³ Srov. NAHRSTEDT, W. *Freizeitwissenschaft in Ost- und Westeuropa – ein Überblick*, 1993. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 57.)

který má vlastní koncepty života.¹²⁴ V té době se také výzkum volného času zaměřoval na změnu volného času v průběhu života a do určité míry se spojil s výzkumem životního stylu.¹²⁵ Výzkum změn volného času během lidského života byl významný nejen pro rozvíjení tržní poptávky po příslušném zboží a službách, ale rovněž pro pedagogický výzkum volného času. Výzkum pomáhal zjistit, zda je naplnění volného času závislé na konkrétní fázi životního cyklu, nebo zda je naučené a lze ho tedy ovlivňovat působením pedagogiky volného času.¹²⁶

Devadesátá léta ve vývoji výzkumu volného času jsou Nahrstedtem pojmenována jako „postmoderní věda o volném čase“.¹²⁷ Podle Opaschowského převládala realizace interdisciplinárně komplexních výzkumných postupů.¹²⁸ Rozvíjely se již nové aspekty pohledu na volný čas – zážitek, časové dimenze, volný čas jako symbol postmoderních společností, estetika nebo životní styl. V devadesátých letech se navýšil počet výzkumů, které se zaměřovaly na budoucnost, jež jsou dodnes aktuální.¹²⁹ Snahou vědeckých pracovníků bylo zodpovídat otázku „jak budeme žít zítra“ a vytvářet vize do budoucna. Výzkumy se ubíraly směrem k řešení problematiky globálních společenských problémů. V Německu byl perspektivám do budoucnosti připisován velký význam. Představovaly samostatné předměty zkoumání. Vědci vynakládali úsilí na objasňování možných šancí a nebezpečí budoucnosti. Pravidelné a reprezentativní výzkumné studie orientované na otázky budoucnosti vydává například výzkumný institut v Hamburku.¹³⁰

Pro začátek jednadvacátého století považoval Opaschowski jako stěžejní úkol výzkumu zaměřený se na otázky etiky a smyslu života. Otázky etiky souvisí zejména s mediálními a konzumními příležitostmi.¹³¹ Důležitou úlohou výzkumu volného času je především zkoumání mediální komunikace.¹³² Volný čas nehraje na vysokých školách zásadní roli. Mimo Opaschowského vlastní výzkumné činnosti neexistují v současné

¹²⁴ Srov. PRAHL, H. *Soziologie der Freizeit*, 2002. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 58.)

¹²⁵ Srov. TOKARSKI, W. *Freizeit- und Lebensstile älterer Menschen*, 1989. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 58.)

¹²⁶ Srov. PRAHL, H. *Soziologie der Freizeit*, 2002. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 58.)

¹²⁷ Srov. NAHRSTEDT, W. *Freizeitwissenschaft in Ost- und Westeuropa – ein Überblick*, 1993. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 58.)

¹²⁸ Srov. OPASCHOWSKI, W. *Einführung in die Freizeitwissenschaft*, 2008. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 58.)

¹²⁹ Srov. MÜLLER-WICHMANN, CH. *Zeit*, 2008. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 59.)

¹³⁰ Srov. FREERICKS, R.; HARTMANN, R.; STECKER, B. *Freizeitwissenschaft*, s. 40-42.

¹³¹ Srov. OPASCHOWSKI, W. *Einführung in die Freizeitwissenschaft*, 2008. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 59.)

¹³² Srov. AGRICOLA, S. *Freizeit – Grundlagen für Plane und Manager*, 2001. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 59.)

době v oblasti výzkumu volného času žádné velké projekty. Výzkum volného času je realizován pod zcela jiným pojmenováním a v rámci jiných přístupů ostatních vědních oborů.¹³³

K současné úrovni poznání o volném čase přispěly nejvíce disciplíny – pedagogika volného času, sociologie volného času, psychologie volného času a geografie volného času. V polovině osmdesátých let existovaly v Německu již tisíce publikací o výzkumu volného času.¹³⁴ Jejich počet se nadále zvyšuje. Vyrůstá rovněž počet uskutečněných konferencí zabývajících se problematikou volného času.¹³⁵ Podle Nahrstedtova názoru se bohužel stále nedaří propojení výzkumu v německy mluvící Evropě,¹³⁶ což je pro budoucí vývoj výzkumu volného času velmi podstatné.¹³⁷

Stručný historický pohled na výzkum volného času, který byl výše uveden, vychází ze středoevropského pojetí autorů německé odborné literatury. Jejich koncepce má dvě charakteristická specifika – pedagogické zaměření a interdisciplinaritu. Tyto dva hlavní rysy dávají možnost odlišení od výzkumů realizovaných v anglosaské oblasti v rámci *leisure studies and education*. Daným výzkumům se v České republice velmi přibližuje obor rekreologie. Vznik rekreologie se datuje od třicátých let dvacátého století v USA – jako studijního oboru pro přípravu specializovaných pracovníků. V současné době je v USA rozšířeno vysokoškolské vzdělání odborníků na volný čas – *Leisure Experts*. Rozvinuté je nejvíce v oblasti tělesné výchovy, sportu, rekreace a managementu. Je tedy patrné, že se volnočasová pedagogika v USA ubírá poněkud odlišným směrem než například v České republice.¹³⁸

Již od devadesátých let je poukazováno na skutečnost, že by bylo pro pedagogiku volného času velmi ochuzující, kdyby se uvedené dva směry výzkumu volného času rozvíjely nezávisle na sobě nebo dokonce v konkurenci. Předmět zájmu mají shodný, je jím volný čas. Empirické metody a techniky využívané při výzkumných šetření jsou srovnatelné. Odlišnost spočívá v ideové orientaci. Rekreologie bývá zaměřena většinou hodnotově neutrálně. Pedagogický výzkum volného času přijímá v potaz také etické

¹³³ Srov. CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 59.

¹³⁴ Srov. TOKARSKI, W.; SCHMITZ-SCHERZER, R. *Freizeit*, 1985. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 55.)

¹³⁵ Srov. PRAHL, H. *Soziologie der Freizeit*, 2002. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 55.)

¹³⁶ Srov. NAHRSTEDT, W. *Von der Freizeitpädagogik über die Freizeitwissenschaft zur Zukunftsforschung*, 2005. (převzato z CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 55.)

¹³⁷ Srov. CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?*, s. 55.

¹³⁸ Srov. KAPLÁNEK, M. *Nauka o volném čase*, s. 19-20.

hledisko. To znamená, že se například snaží ovlivnit schopnost jednotlivců a skupin prožívat volný čas.¹³⁹

V České republice usilují někteří představitelé pedagogiky volného času o rozvoj takového výzkumu volného času, který by se opíral o výsledky empirického výzkumu, bral v úvahu poznatky společenských vědních oborů a zahrnoval důležitou myšlenku pedagogického zhodnocování volného času. Inspirujícím vzorem může být poslední vývoj pedagogiky volného času v Německu. V roce 1998 začali němečtí odborníci používat termín „pedagogický výzkum volného času“.¹⁴⁰ „Pedagogický výzkum volného času by měl – v napětí mezi naukou o volném čase a pedagogikou – analyzovat především, jaké důsledky má kvantitativní i kvalitativní růst významu volného času pro pedagogické jednání v jeho oblastech, a jaké z toho vyplývají teoretické a metodické konsekvence pro zařízení pedagogické infrastruktury a pro pedagožky a pedagogy, kteří v nich pracují.“¹⁴¹

2.4 Výzkum volného času dětí a mládeže v České republice před rokem 1989

Pro zabývání se vývojem výzkumu dětí a mládeže v České republice po roce 1989 je velmi důležité připomenout situaci před tímto datem. Dobové okolnosti komunistického vedení Československa měly za následek negativní dopady rovněž na oblast výzkumu. Až po následném pádu totalitního režimu měli vědečtí pracovníci možnost podrobného seznámení se s teoriemi a empirickými výzkumy v zahraničí.

Během čtyřicetileté izolace Československé republiky, způsobené totalitní vládou komunistické strany, došlo k obrovské informační ztrátě v mnoha vědních oborech. Po „sametové“ revoluci v listopadu 1989 vedoucí k demokratickému uspořádání republiky postupně docházelo k obnovení kontaktu s teoriemi a výzkumem v zahraničí. Před rokem 1989 nebyla v Československu rozvíjena například ani komparativní pedagogika. Zprávy o zahraničních teoriích a výzkumech se k nám nedostávaly vůbec nebo byly zkresleny komunistickou ideologií. V Československém výzkumu často působili lidé, jejichž práce byly součástí socialistické ideologie a v mnoha případech

¹³⁹ Srov. KAPLÁNEK, M. *Nauka o volném čase*, s. 20.

¹⁴⁰ Srov. Tamtéž.

¹⁴¹ *Spektrum Freizeit* 21 (1999), H. 1. (převzato z KAPLÁNEK, M. *Nauka o volném čase*, s. 20.)

vedly k budování osobní kariéry. Tím byl také velmi zpomalován rozvoj některých oblastí výzkumu.¹⁴² Skutečnosti historického vývoje uplynulých čtyřiceti let měly zásadní vliv na vývoj výzkumu po roce 1989.

V roce 2005 zpracoval Sak pojednání *Česká sociologie mládeže*, které představuje heslo v mezinárodní encyklopedii *Sociologie mládeže*. Ve stati se mimo jiné vyjadřuje k vývoji výzkumu mládeže v Československu a poté v samostatné České republice.¹⁴³ Volný čas, jak už bylo několikrát připomínáno, je také sociálním jevem. Proto byl jeho výzkum realizován rovněž v rámci sociologie mládeže.

Sociologie mládeže se ve svých počátcích v šedesátých letech zaměřovala zejména na věkovou skupinu studentů vysokých škol. Vysokoškoláci byli pro empirická šetření snadno dostupní. Pozornosti ze strany vědců se jim dostávalo díky jejich masovým demonstracím proti stavu tehdejší společnosti. V té době měli vědečtí pracovníci ještě možnost vyjíždět do zahraničí a přenášet témata a metodologická východiska západní sociologie do českého prostředí.¹⁴⁴

Předmětem zkoumání sociologie mládeže šedesátých let byla následující témata: vztah mládeže a společnosti, hodnotové orientace mládeže, sociální struktury, politický profil mládeže a sociálně deviantní mládež. Výzkumem se zabývali Holda, Koudelka, Kubíčková, Macháček, Matějovský, Ondrejko, Šiklová, Šilhanová, Švancar, Vlácil a další. Význam a výsledky výzkumů vedli k insitucionalizaci této vědní disciplíny. Byl založen Ústav sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství. Přes nepřízeň politického prostředí tehdejších let se toto vědeckovýzkumné pracoviště velice rychle rozvíjelo a jeho výzkumná činnost byla čím dál tím více kvalitnější. Solidního stupně produkce dosahovalo díky dobrému vedení profesora Kahudy, který byl jeho prvním ředitelem. V roce 1975 byl však Kahuda sesazen ze své funkce. Součástí náplně práce zaměstnanců vědeckého zařízení bylo vydávání časopisů *Mládež a společnost* a *Sborník vědeckých prací Ústavu sociálního výzkumu mládeže a výchovného poradenství*. V nich publikovali články českoslovenští vědečtí odborníci.¹⁴⁵

V sedmdesátých letech se výzkumu volného času dětí a mládeže v Československu věnoval Jiří Zuzánek. V Praze od roku 1969 půsilo Evropské centrum pro volný čas a výchovu (European Centre for Leisure and Education), které vydávalo časopisy

¹⁴² Srov. PRŮCHA, J. *Pedagogické teorie a výzkumy na západě*, s. 5-7.

¹⁴³ Srov. SAK, P. *Česká sociologie mládeže*. In *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2011-02-28]. Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=book&d_1=book_3>.

¹⁴⁴ Srov. Tamtéž.

¹⁴⁵ Srov. Tamtéž.

a knihy o volném čase dětí a mládeže. Zuzánek se podílel na vydávání časopisu „Mezinárodní výběrový souhrn informací o volném čase“ (*International Selectiv Bibliography on Leisure*). Koncem sedmdesátých let však emigroval do zahraničí. Poté ještě po dlouhou dobu přispíval svou odbornou činností rozvoji vědy na Univerzitě ve Waterloo v Kanadě (University of Waterloo), na Fakultě rekreace a volnočasových studií (Department of Recreation and leisure studies). Za své zásluhy byl následně jmenován emeritním profesorem.¹⁴⁶

V Sakově stati *Česká sociologie mládeže* lze nalézt určité informace o výzkumu volného času dětí a mládeže v osmdesátých letech. Výzkum mládeže byl na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let institucionálně zakotven v rámci mládežnické organizace. Výzkumná činnost byla úkolem Metodicko poznávacího střediska. Součástí jeho aktivit byla také organizace odborných seminářů a vydávání teoreticko metodologického bulletinu *Impuls*. Tento časopis se stal tiskovou základnou českého výzkumu mládeže. Počátkem osmdesátých let bylo také založeno Vědeckovýzkumné středisko Ústředního výboru Socialistického svazu mládeže (ÚV SSM). Ve své činnosti se věnovalo řadě aktuálních témat, která se většinou vztahovala přímo k aktivitám mládežnické organizace. Středisko se mimo jiné zabývalo problematikou volného času. Pozornost byla zaměřena na kulturní aktivity a zájmy mládeže.¹⁴⁷

Sociologie mládeže se v osmdesátých letech těšila stále většímu rozvoji.¹⁴⁸ Volný čas dětí a mládeže byl však výzkumníky v té době značně opomíjen. Čihovský dokonce označuje osmdesátá léta za jakési vakuum ve výzkumu volného času.¹⁴⁹ V devadesátých letech se však situace zlepšuje a výzkumníci se opět k výzkumu volného času vrací. Je také obnovena mezinárodní diskuze k problematice volného času.

¹⁴⁶ Srov. *University of Waterloo: Applied health science recreation and leisure studies* [online]. Kanada: University of Waterloo, © 1992-2011 [cit. 2011-03-21].

Dostupné na WWW: <<http://www.ahs.uwaterloo.ca/rec/about/facstaff.html>>.

¹⁴⁷ Srov. SAK, P. *Česká sociologie mládeže*. In *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2011-03-01].

Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=book&d_1=book_3>.

¹⁴⁸ Srov. Tamtéž.

¹⁴⁹ Srov. ČIHOVSKÝ, J. *Sociologický výzkum*, s. 32-33.

3 VÝZKUM VOLNÉHO ČASU DĚTÍ A MLÁDEŽE V ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1989

V České republice (ČR) se výzkumem volného času dětí a mládeže zabývá především Národní institut dětí a mládeže (NIDM) a společnost Insoma. NIDM provozuje Národní registr výzkumů o dětech a mládeži, kde je možné nalézt zveřejněné výzkumné zprávy. NIDM je rovněž realizátorem projektu Klíče pro život, v rámci kterého se rovněž konají výzkumy dětí a mládeže. Od devadesátých let dvacátého století se v ČR uskutečňují také srovnávací výzkumy Eurobarometru.

Než bude přistoupeno k přehledu výzkumných šetření, je důležité objasnit podstatu fungování firmy Insoma, Eurobarometru, NIDM a projektu Klíče pro život.

Insoma

Firma Insoma se zaměřuje na sociologický, internetový, mediální a marketingový výzkum. Na veřejně přístupné internetové adrese předkládá výzkumy, referáty, články a recenze knih z oblasti výzkumu dětí a mládeže. Zveřejňuje také některé odborné práce Petra Saka a Karolíny Sakové. Na webové adrese Insomy je rovněž možné seznámit se s jejich publikacemi. Příkladem mohou být knihy *Proměny české mládeže* (Petrklíč, 2000) a *Mládež na křižovatce: Sociologická analýza postavení mládeže ve společnosti a její úlohy v procesech evropeizace a informatizace* (Svoboda Servis, 2004).

Insoma při sběru dat využívá zejména techniku standardizovaného rozhovoru. Při výběru výzkumného vzorku volí kvótní výběr, který spočívá v dosažení reprezentativity podle vybraných demografických proměnných.¹⁵⁰ „Ve snaze skloubit možnost generační komparace, reprezentativity a ekonomické přijatelnosti, je ve výzkumech vytvářen segmentovaný výběrový soubor.“¹⁵¹ Výzkumný vzorek je zastoupen převážně mládeží ve věku 15-30 let. Počet respondentů se pohybuje přibližně v rozmezí od 600 do 2000. Insoma realizuje vlastní internetovou tazatelskou síť.¹⁵² V případě zájmu je možné vyplnit identifikační formulář a tím se podílet na sociologických výzkumech týkajících se oblastí, kterými se Insoma zabývá.¹⁵³

¹⁵⁰ Srov. *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2010-09-04].

Dostupné na WWW: <<http://www.insoma.cz/index.php?id=profil>>.

¹⁵¹ Srov. Tamtéž.

¹⁵² Srov. Tamtéž.

¹⁵³ Srov. Tamtéž, dostupné na WWW: <<http://www.insoma.cz/index.php?id=quest>>.

Výzkumy společnosti Insoma se věnují například následujícím tématům: hodnotová orientace mládeže, spiritualita a mládež, média v životě mládeže, mládež na počátku integrace české společnosti do evropských struktur, informatizace české společnosti v kontextu globalizace a evropské integrace atd.¹⁵⁴

Eurobarometr

Eurobarometr je série průzkumů veřejného mínění. Průzkumy probíhají ve členských a kandidátských zemích Evropské unie (EU) již od roku 1973. Zadává je sekce Analýz veřejného mínění Evropské komise. Výsledky těchto průzkumů publikuje Generální ředitelství pro tisk a komunikaci Evropské komise. Eurobarometr je velmi spolehlivým prostředkem, jak získat informace o názorech veřejnosti na dění týkající se Evropské unie a také života ve společnosti obecně.¹⁵⁵

V rámci Eurobarometru probíhají průzkumy tohoto druhu:

- Standard Eurobarometr (Standardní Eurobarometr),
- Special Eurobarometr (Speciální Eurobarometr),
- Flash Eurobarometr (Bleskový Eurobarometr),
- Eurobarometr Qualitative (Kvalitativní Eurobarometr).¹⁵⁶

Standardní Eurobarometr se koná již od roku 1973. Průzkumy jsou tvořeny přibližně tisícem „face to face“ rozhovorů každého státu EU. Výsledky jsou zveřejňovány zhruba dvakrát do roka. Ankety Speciálního Eurobarometru spočívají v detailních tématických studiích, které jsou prováděny pro služby Evropské komise či jiných orgánů EU. Bleskový Eurobarometr je podnikán za účelem získání rychlých informací na žádost Evropské komise. Je založen na tématických telefonních rozhovorech. Umožňuje zaměřit se na konkrétní cílové skupiny podle aktuální potřeby Komise. Kvalitativní Eurobarometr se skládá ze studií, jejichž předmětem zkoumání jsou motivace, pocity a reakce vybraných sociálních skupin. Studie se také zaměřují na analýzu jejich způsobu vyjadřování. Reprodukce výsledků Eurobarometrů není povolena pro obchodní účely.¹⁵⁷

Součástí činnosti pracovníků NIDM je překlad některých dotazníků Eurobarometrů, které jsou následně vyplňovány českou mládeží. Tím je umožněno srovnávání výpovědí

¹⁵⁴ Srov. *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2010-09-04].

Dostupné na WWW: <<http://www.insoma.cz/index.php?id=research>>.

¹⁵⁵ Srov. *European Commission: Public Opinion* [online]. Belgie: Brusel, poslední aktualizace 21. 1. 2011 [cit. 2010-09-05]. Dostupné na WWW: <http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm>.

¹⁵⁶ Srov. Tamtéž.

¹⁵⁷ Srov. Tamtéž.

naší a zahraniční mládeže. Výsledky bývají využívány pro přípravu materiálů k tvorbě státní politiky v oblasti výchovy dětí a mládeže a pro přípravu základních dokumentů pro konference ministrů školství.¹⁵⁸

Národní institut dětí a mládeže (NIDM) /dříve Institut dětí a mládeže, IDM/

„Národní institut dětí a mládeže je odborným zařízením Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT), jehož účelem je státní podpora a ochrana mládeže.“¹⁵⁹ NIDM je zaměřen na okruh zájmového vzdělávání a na činnost školských zařízení v této oblasti. Zaměřuje se rovněž na metodickou a organizační podporu práce s dětmi a mládeží a zabezpečuje další vzdělávání pedagogických pracovníků. Pomoc poskytuje prostřednictvím nabídky služeb zejména pracovníkům středisek volného času (SVČ), školním klubům a družinám, nestátním neziskovým organizacím (NNO), krajským úřadům MŠMT a zahraničním partnerům. NIDM organizuje soutěže a olympiády pro žáky základních škol a studenty středních škol. Také komplexně podporuje nadané děti a mládež.¹⁶⁰

NIDM provozuje Národní informační centrum pro mládež (NICM), Českou národní agenturu Mládež a Národní registr výzkumů o dětech a mládeži.

NICM „je pracoviště, které poskytuje mladým lidem a pracovníkům s mládeží bezplatné informace z těchto oblastí: vzdělávání v ČR a v zahraničí, cestování, volný čas, sociálně patologické jevy, občan a společnost, mládež v EU a další“.¹⁶¹ Činnost NICM je spolufinancována evropským sociálním fondem a státním rozpočtem ČR.

Úkolem České národní agentury Mládež je realizace evropského vzdělávacího programu *Mládež v akci*. V nabídce programu je výměna mládeže, dobrovolná služba, podpora místní komunity, zapojení do demokratických projektů, školení a semináře pro pracovníky s mládeží, spolupráce s partnerskými zeměmi Evropské unie (EU) a další aktivity.¹⁶²

Národní registr výzkumů o dětech a mládeži je veřejně přístupný archiv dat. Jeho elektronická knihovna obsahuje výzkumy uskutečněné týmem NIDM a informace

¹⁵⁸ Srov. Eurobarometr ČR 1998. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-11-07]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

¹⁵⁹ *Národní institut dětí a mládeže* [online]. Praha: NIDM [cit. 2010-09-01]. Dostupné na WWW: <<http://www.nidm.cz/o-nidm>>.

¹⁶⁰ Srov. Tamtéž.

¹⁶¹ *Národní informační centrum pro mládež* [online]. Praha: NIDM [cit. 2010-09-01]. Dostupné na WWW: <<http://www.icm.cz/icm/>>.

¹⁶² Srov. *Program mládež v akci* [online]. Praha: NIDM [cit. 2010-09-02]. Dostupné na WWW: <<http://www.mladezvakci.cz/>>.

o výzkumných šetřeních státních, neziskových a soukromých institucí. V internetové databázi Registru jsou zveřejněny závěrečné výzkumné zprávy. Registr byl založen 9. listopadu 2004 Ministerstvem školství mládeže a tělovýchovy na popud expertní mise Evropské komise v roce 2003.¹⁶³

Registr obsahuje výzkumy, které byly zaměřeny na zkoumání dětí a mládeže ve věku do 26 let. Dané výzkumy sondovaly v oblastech života, kterými jsou: výchova, rodina, vzdělání, volný čas, sport, hudba, bydlení, informační společnost, lidská práva, životní úroveň, životní prostředí, zdraví, zaměstnání, bydlení, mobilita, participace, handicap, patologické jevy atd.¹⁶⁴ Registr je dvojjazyčný. Informace je možné nalézt rovněž v anglickém jazyce.

Klíče pro život

NIDM a MŠMT dne 1. dubna 2009 zahájili realizaci národního projektu *Klíče pro život – Rozvoj klíčových kompetencí v zájmovém a neformálním vzdělávání*. Cílem tohoto projektu je posílení celoživotního vzdělávání pracovníků s dětmi a mládeží díky zkvalitnění systému, který podporuje rozvoj zájmového a neformálního vzdělávání. Do projektu jsou zapojeny subjekty, které pracují s dětmi a mládeží v rámci jejich volného času v organizacích po celé ČR (SVČ, školní družiny, kluby a NNO). Jejich snahou je popularizovat a zvýšit povědomí společnosti o práci s dětmi a mládeží.¹⁶⁵

Činnost národního projektu *Klíče pro život* je řízena odborníky, kteří pomáhají upozorňovat na pozitiva či negativa práce v oblastech zájmového a neformálního vzdělávání. Projekt si klade za cíl působit v těchto oblastech: výzkumy, standardizace organizací neformálního vzdělávání, systém vzdělávání (studium pedagogiky volného času, průběžné studium, průřezová témata), uznávání neformálního vzdělávání a podpora informačního systému pro mládež. V oblasti systému vzdělávání se projekt věnuje následujícím tématům: dobrovolnictví, participace, zdravé klima v zájmovém vzdělávání, inkluze dětí se speciálními vzdělávacími potřebami, multikulturalita, medializace a mediální výchova.¹⁶⁶

V oblasti výzkumu chtějí realizátoři projektu uskutečnit výzkumná šetření a analýzy ve všech dalších cílových oblastech. Některé výzkumy realizují externí

¹⁶³ Srov. *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, © 2005-8 [cit. 2010-09-02]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/uvod.php?kod=&lang=CZ>>.

¹⁶⁴ Srov. Tamtéž.

¹⁶⁵ Srov. *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. Praha: MŠMT, © 2006 [cit. 2010-09-03]. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/mladez/narodni-projekt-klice-pro-zivot>>.

¹⁶⁶ Srov. Tamtéž.

dodavatelé, kteří jsou pod expertním dohledem pracovníků výzkumných týmů. Ostatní výzkumy jsou úkolem samotných odborníků pověřených prací na projektu *Klíče pro život*. V současné době je garantem výzkumů Miroslav Bocan. Cílovou skupinou výzkumů jsou zejména děti a mládež a pracovníci s touto věkovou skupinou ve volném čase v různých typech organizací.¹⁶⁷ „Výstupy z výzkumů by měly posloužit jako jedno s hlavních východisek pro kolegy z ostatních klíčových aktivit, dále při tvorbě nových vzdělávacích programů, ale i navrhování systémových a legislativních změn v oblasti zájmového a neformálního vzdělávání.“¹⁶⁸

Kapitola třetí obsahuje přehled třiceti výzkumů pocházejících především z těchto čtyř zdrojů. Výzkumy jsou členěny do třech základních oblastí – výzkumy zaměřené přímo na volný čas dětí a mládeže, výzkumy zaměřené obecně na věkové kategorie dětí a mládeže a výzkumy v rámci programu Eurobarometr.

U jednotlivých výzkumů je uvedeno, kdo je realizoval, kdy je realizoval a co bylo jejich hlavním předmětem zkoumání. V některých případech však elektronické zdroje nepodávaly informace o tom, kým byly výzkumy realizovány, ale pouze zveřejňovaly autory výzkumných zpráv. Mnohdy ani oni nebyli ve zprávách uvedeni. K předloženým výzkumům jsou někdy okrajově připojeny také výsledky výzkumných šetření.

Při studiu výzkumných šetření se lze setkat se situací, kdy název výzkumu určuje specifikaci na mládež, ale ve výzkumném vzorku jsou zahrnuty také děti. Příkladem může být výzkum *Mládež a drogy* (viz Kapitola 3.2.18, s. 64-65), kdy se výzkumný vzorek skládá z dětí a mládeže od 11 do 20 let. Odborná literatura za horní hranici dětství považuje patnáctý rok života (viz Kapitola 1.2, s. 13-16).

¹⁶⁷ Srov. *Klíče pro život* [online]. Praha: NIDM [cit. 2010-09-03].

Dostupné na WWW: <<http://www.nidm.cz/projekty/realizace-projektu/klice-pro-zivot/vyzkumy>>.

¹⁶⁸ Tamtéž.

3.1 Výzkumy zaměřené přímo na volný čas dětí a mládeže

Uvedené výzkumy se zabývají výzkumem volného času dětí a mládeže přímo. Jejich předmětem zkoumání je tedy vztah daných věkových skupin k volnému času a k dalším skutečnostem, které se na volný čas váží nebo s ním bezprostředně souvisejí.

3.1.1 Struktura a vývoj volnočasových aktivit u dětí a mládeže (1992)

Výzkum byl realizován v letech 1991 a 1992 na vědeckém pracovišti Institutu dětí a mládeže MŠMT ČR. Výzkumní pracovníci získali potřebné informace terénním sběrem dat za využití techniky standardizovaného rozhovoru. Výzkumný vzorek tvořilo 400 dětí ve věkovém rozmezí od 11 do 14 let a 700 mladých lidí od 15 do 26 let. Výzkum byl proveden Sakem, Dubským a Horáčkovou na základě grantu MŠMT.

Tématem výzkumného šetření byly volnočasové aktivity dětí a mládeže. Výzkum byl specifický a přínosný v tom, že zkoumal současně jak děti, tak mládež a rovněž zmapoval situaci a vývojovou dynamiku ve věku okolo čtrnácti let, ve kterém děti již přecházejí do věkové skupiny mládeže.

Předmětem zkoumání byly nejen volnočasové aktivity, ale také zařízení pro volný čas, cestování a preference hudebních žánrů. Výzkum se zaměřil rovněž na výskyt sociálně nežádoucích jevů, jako jsou například alkoholismus a nikotinismus.¹⁶⁹

3.1.2 Letní aktivita (1992)

V roce 1992 uskutečnil Institut dětí a mládeže výzkumnou sondu, jejíž tématem byla organizace a forma letních prázdninových aktivit dětí. Zadavatelem bylo MŠMT. Jednalo se o terénní výzkum, který pro zjišťování využíval techniku standardizovaného rozhovoru a dotazníkového šetření. Výzkumný vzorek zahrnoval 39 zřizovatelů letních táborů s 559 táborů a 200 rodičů dětí, které se těchto táborů účastnily.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Srov. SAK, P. *Proměny české mládeže*, s. 258-259.

¹⁷⁰ Srov. Tamtéž, s. 259.

3.1.3 Srovnávací analýza výzkumu zájmu dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace (1994)

V červnu 1994 zveřejnilo Výzkumné oddělení Institutu dětí a mládeže MŠMT ČR zprávu *Srovnávací analýza výzkumu zájmu dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace*. Autorem této zprávy je Dubský.

Cílem srovnávacího výzkumu byl pokus „rozborem dosažitelných výzkumných prací nalézt dílčí odpověď na dané otázky a pojmenovat oblasti, které dosud nebyly dostatečně zmapovány“.¹⁷¹

Výzkum hledal odpovědi na následující otázky.

- „Co nového přináší pro volný čas dětí a mládeže např. svoboda cestování, formující se tržní prostředí, nové úkoly státu, státních institucí i nestátních organizací a sdružení?
- Jakou šířku zabírají výzkumy této problematiky, do jaké hloubky analyzují odehrávající se změny a do jaké míry poskytují obraz současného stavu?“¹⁷²

Předmětem *Srovnávací analýzy* bylo třináct výzkumných studií z let 1990-1994. Výzkum analyzoval následující vědecké práce:

- STEINIGER, B.; ŽÁKOVÁ, M.; DOLEČKOVÁ, Z. *Koncepce výchovy dětí a mládeže ve volném čase v nových společenských podmínkách*. (1990),
- STEINIGER, B. *Úloha zařízení pro výchovu mimo vyučování a škol při vytváření podmínek pro aktivity dětí a mládeže ve volném čase*. (1991),
- ŠIMICE, J. *Využívání volného času zdravotně postižené mládeže v segregovaném systému vzdělávání, struktura časového fondu se zřetelem k tělovýchově*. (1991),
- SAK, P.; DUBSKÝ, V.; HORÁČKOVÁ, A. *Struktura a vývoj volnočasových aktivit dětí a mládeže*. (1992),
- STEINIGER, B. *Zájmy dětí středního školního věku a možnosti jejich uplatnění*. (1992),
- HORÁČKOVÁ, A.; SAK, P.; SEKANINA, P. *Letní tábory*. (1992),

¹⁷¹ Srovnávací analýza výzkumu zájmu dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-12]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

¹⁷² Tamtéž.

- KOVAŘOVIC, J. et al. *Škola jako vzdělávací středisko*. (1992),
- KUCHAR, P. et al. *Sociální souvislosti prevence užívání omamných a psychotropních látek u dospívající mládeže*. (1992),
- RYDLOVÁ, M.; SAK, P. et al. *Hodnotový systém mládeže*. (1993),
- CAIROLA, J. *Podmínky pro trávení volného času dětí a mládeže v obcích a místech*. (1993),
- JUREČKA, Z.; ZICH, F.; FRANĚK, R. *Společenská saturace potřeb mládeže*. (1993),
- SAK, P. *Sociálně ekonomické postavení mládeže v transformaci společnosti*. (1993),
- STEJSKAL, F. et al. *Sledování účasti mládeže na veřejné správě a její názory na státní správu a samosprávu v obcích a regionech*. (1994).

Jednotlivé výzkumy přinesly zajímavé poznatky z oblasti volného času dětí a mládeže. Některé z těchto studií dokonce usilovaly o formulování koncepce výchovy ve volném čase v nových společenských podmínkách po roce 1989. Zjistily informace o organizované zájmové činnosti ve školách, v domech dětí a mládeže a v různých centrech pro volný čas. Podle *Srovnávací analýzy* se však výzkumné práce málo věnovaly vztahu volného času dětí a mládeže a rodiny, státu a občanských sdružení.

Srovnávací analýza se věnovala úloze státu pro realizaci zájmů dětí a mládeže ve volném čase. Dále ve svém závěru popsala oblasti volného času, na které by měla být upřena mnohem větší pozornost než doposud. Nabízí určité tematické okruhy, které by měly být zpracovány formou výzkumů, analýz či srovnávacích studií.¹⁷³

3.1.4 Děti, mládež a volný čas (1997)

Studie *Děti, mládež a volný čas* se snažila poskytnout celkový pohled na volný čas dětí a mládeže. Zajímala se o množství a způsob naplnění volného času. Sondován byl také obsah, struktura volnočasových aktivit a vhodné podmínky pro jejich realizaci.

¹⁷³ Srov. Srovnávací analýza výzkumu zájmu dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-12]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

Výzkumná studie se rovněž zabývala participací na volném čase dětí a mládeže na poli rodiny, školy, občanských sdružení a státu.

Výzkumnou zprávu zpracoval Jíra v roce 1997. Srovnávací výzkum vycházel z předchozích výzkumů a výzkumných sond Institutu dětí a mládeže (IDM, respektive NIDM), popřípadě z výzkumů realizovaných přímo MŠMT v letech 1992-1996. Zpráva, na základě srovnání výzkumných zjištění, uvádí problémové oblasti volného času dětí a mládeže a doporučuje možnosti jejich řešení.¹⁷⁴

Příkladem může být navržení řešení, které se týká budoucího vývoje volného času v souvislosti se změnami rodinného života. „Ve využívání volného času bude perspektivně mít znovu větší úlohu rodina, a to jednak jako základní sociální buňka společnosti, jednak jako časově první výchovné prostředí svých dětí. V osobnosti dítěte a mladého člověka se budou intenzivněji než dosud odrážet komplikující a zhoršující se sociální a ekonomické podmínky existence některých rodin (snižující se věk rodičů, trvalá vysoká rozvodovost, rostoucí počet neúplných nebo sociálně dysfunkčních rodin, počínající nezaměstnanost rodičů a jejich dospívajících dětí). Proto bude nanejvýš vhodné a nutné vytvářet možnosti i pro takové aktivity, jako je například společná činnost rodičů s dětmi nebo působení na rodiče jako nezastupitelného činitele při formování osobnosti vlastních dětí.“¹⁷⁵

3.1.5 Hodnotová orientace dětí a mládeže. Volný čas dětí a mládeže. (1997)

Tým Institutu dětí a mládeže realizoval v roce 1997 tři výzkumná šetření, která se týkala životního stylu, hodnotové orientace a volnočasových aktivit české mládeže. Výzkumný vzorek tvořili respondenti ve věku 15-29 let. Zprávu o výzkumu napsal Kolář a je zveřejněna v Národním registru výzkumů o dětech a mládeži.

Výzkumná šetření zahrnovala široké spektrum otázek. Mládež byla tázána na význam vybraných hodnot, volnočasové aktivity, faktory ovlivňující volný čas, mezilidské vztahy a vztah k cizincům, dodržování zdravého životního stylu, zájem o politické dění, vývoj ve společnosti, životní prostředí, životní úroveň, náboženskou orientaci, sledování sdělovacích prostředků a na další aktuální otázky.

¹⁷⁴ Srov. Děti, mládež a volný čas. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-14]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

¹⁷⁵ Tamtéž.

Výzkum v oblasti aktivit volného času vycházel z položení dvou rozsáhlých souborů otázek ve dvou samostatných šetřeních během jednoho roku. Závěrečná zpráva udává, že výsledky nejsou překvapivé. Ve výzkumech o volném čase mládeže se dlouhodobě řadí na první místa poslech hudby, sledování televize, poslech rozhlasu, četba tisku, čas věnovaný partnerovi, setkávání se s přáteli, hobby, učení se, čas věnovaný dětem, četba knih atd. Výzkum dále zkoumal vliv náboženské orientace na volbu a charakter volnočasových aktivit u mladého člověka. Výsledky této části výzkumu jsou velmi zajímavé.¹⁷⁶

3.1.6 Statistická sonda zájmové činnosti na základních a středních školách v ČR (1998)

Výzkum zájmové činnosti na základních a středních školách byl uskutečněn v roce 1998 týmem Institutu dětí a mládeže. Typově se jednalo o výzkum srovnávací.

Cílem výzkumu bylo zjištění současného stavu zájmových činností, které se uskutečňují ve volném čase žáků základních a středních škol. Výsledky tohoto výzkumu byly porovnány s výsledky již předchozích výzkumných šetření, která probíhala v přibližně čtyřletých intervalech v letech 1977, 1982, 1986, 1991 a 1994.

Výzkum probíhal prostřednictvím dotazníkového šetření. Dotazníky byly rozeslány do 402 základních a 280 středních škol po celé České republice. Přitom bylo IDM navraceno 283 dotazníků ze základních škol a 188 ze středních škol. Vyhodnocení proto zahrnovalo celkem 471 dotazníků.

Výzkum sledoval tyto oblasti činností zájmových útvarů: přírodní vědy, společenské vědy, estetická výchova, technika, tělovýchova a turistika. Zájmové oblasti byly zkoumány z hlediska počtu zájmových útvarů a počtu členů v jednotlivých útvarech. Výzkum se rovněž zajímal o zastoupení žáků ve školních družinách a školních klubech. Závěrečná zpráva předkládá stupnici nejfrekventovanějších zájmových útvarů. Také byly zpracovány informace o poměru pohybových a intelektuálních aktivit.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Srov. Hodnotová orientace dětí a mládeže. Volný čas dětí a mládeže. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-16].

Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

¹⁷⁷ Srov. Statistická sonda zájmové činnosti na základních a středních školách v ČR. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-17].

Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

3.1.7 Zdroje informací a kritéria při výběru volnočasových aktivit (2008)

Výzkum byl uskutečněn v roce 2008 týmem Factum Invenio, společností s ručením omezeným, na podnět Národního institutu dětí a mládeže. Jednalo se o výzkum kvantitativní. Hlavním cílem výzkumu bylo zjistit, jakým způsobem jsou vybírány volnočasové aktivity pro děti ve věkovém rozmezí 6-15 let. Jinými slovy, „podle jakých kritérií se rodiče rozhodují o volnočasových aktivitách svých dětí, kde se o jejich nabídce dozvídají a jaké informace jsou pro ně relevantní“.¹⁷⁸ Předmětem výzkumu byla rovněž záležitost, do jaké míry je výběr volnočasových aktivit ovlivněn charakterem rodiny (např. sociální postavení, demografická struktura, hodnotová orientace atd.). Dále výzkum zjišťoval hodnocení marketingových strategií organizací provozujících volnočasové aktivity a jejich efektivitu.

Výzkumné šetření bylo provedeno prostřednictvím metody standardizovaných osobních interview. Výzkumný vzorek se skládal z 611 českých rodičů, kteří měli děti ve věku 6-15 let. Závěrečná zpráva obsahuje podrobný rozbor zpracovávající jednotlivé otázky, které byly podnětem k výzkumu.

Výzkumem bylo zjištěno, že rodiče považují pravidelnou účast v organizovaných volnočasových aktivitách za přínosnou. Mnoho rodičů chce, aby jejich děti navštěvovaly hodně kroužků. Většina rodičů souhlasí s tím, že volný čas dětí je dobré organizovat. Rodiče mají dobrý přehled o nabídce volnočasových aktivit v místě bydliště. Když rodiče svému dítěti vybírají volnočasové aktivity, jsou pro ně nejdůležitější jeho zájmy a přání. Výzkum přinesl tyto a další zajímavé poznatky.¹⁷⁹

3.1.8 Romské děti v aspektu volnočasových aktivit (2008)

V Národním registru výzkumů o dětech a mládeži je zveřejněna závěrečná studijní práce *Romské děti v aspektu volnočasových aktivit*. Ve srovnání s ostatními výzkumy je zajímavá tím, že je úzce orientována pouze na volnočasové aktivity dětí romského původu. Autorkou této práce je Gabčová, absolventka Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

¹⁷⁸ Zdroje informací a kritéria při výběru volnočasových aktivit. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-18].

Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

¹⁷⁹ Srov. Tamtéž.

Studie je zaměřena na projekt *Amari familija (Naše rodina)*, který je realizován neziskovou organizací Společenství Romů na Moravě. Projekt se zabývá problémovými situacemi na území působnosti organizace. Je specifický tím, že poskytuje možnost spolupodílení se rodičů a prarodičů na přípravě a realizaci volnočasových aktivit.

Cílem studie bylo získat informace o tom, jak často se děti účastní volnočasových aktivit tohoto projektu, jestli jim přináší radost možnost zapojení rodiny a jak zaplňují obecně svůj volný čas. Rovněž byla zjišťována míra snažení celé rodiny o spolupodílení se na vyváření aktivit, její zájem o volný čas dětí a její názor na možnost projektu částečně eliminovat sociálně patologické jevy.

Výzkum byl realizován v roce 2008 ve čtyřech pobočkách Společenství Romů na Moravě, které zaujímají přední místa v návštěvnosti volnočasových aktivit. Zkoumání probíhalo v Olomouci, Šternberku, Rýmařově a Novém Jičíně. Výzkumný vzorek zastupovalo 120 dětí prvního a druhého stupně základních škol, ve věkovém rozmezí od 8 do 14 let a 64 rodičů, kteří se na volnočasových aktivitách spolupodílejí. Realizátorka výzkumu využila metodu dotazníku.¹⁸⁰

3.1.9 Úloha otevřeného klubu v systému institucí pečujících o volný čas dětí a mládeže (2009)

Studie je členěna na část teoretickou a empirickou. Teoretická část předkládá přehled institucí věnujících se volnému času dětí a mládeže. Rovněž seznamuje s novými typy volnočasových zařízení. Empirickou část tvoří kvalitativní výzkum, jehož cílem bylo zjistit, jak pracovníci a dobrovolníci otevřených klubů vnímají význam a úlohu tohoto typu klubů. Řešením problematiky se zabývala Poustková v roce 2009.

Při kvalitativním výzkumu bylo využito hned několik technik zkoumání. Data byla získána za pomoci polostrukturovaného rozhovoru, pozorování a analýzy textových dokumentů. Rozhovor v rozsahu přibližně padesáti minut probíhal se sedmi respondenty ve vybraných klubech. Důležitým zdrojem informací byly zápisy z klubů, které byly vyplněny vedoucími klubů a dobrovolníky nezávazně na realizovaném výzkumu, tedy dokumenty, které jsou součástí jejich každodenní práce.

¹⁸⁰ Srov. Romské děti v aspektu volnočasových aktivit. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-20]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

Výzkumný vzorek byl tvořen stejnorodou skupinou respondentů. Všichni pracovali v otevřeném klubu déle než dva roky. Dotazováni byli dva muži a pět žen ve věkovém rozmezí od 21 do 45 let.

Závěrem je k empirické části připojena případová studie, která se snaží doplnit představu o cílové skupině navštěvující otevřené kluby. V tomto případě se výzkumný vzorek skládal z osmi dětí. Případová studie se skládá z jednotlivých kasuistik – tedy z podrobných popisů a analýz daných případů.

Studie je významná skutečností, že kvalitativně zkoumá lidský faktor fungování otevřeného klubu. Pracovníci klubu a dobrovolníci jsou velice důležitým činitelem při uspokojování emocionálních potřeb u dětí a mládeže.¹⁸¹

¹⁸¹ Srov. Úloha otevřeného klubu v systému institucí pečujících o volný čas dětí a mládeže. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-21]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

3.2 Výzkumy zaměřené na děti a mládež

Kapitola předkládá přehled převážně sociologických výzkumů, které byly zaměřeny obecně na věkové skupiny dětí a mládeže. Volný čas nebyl hlavním předmětem bádání. Byl zkoumán vedle dalších skutečností ovlivňujících život dětí a mládeže. Pozornost mu byla věnována z důvodu jeho důležitosti ve vztahu k hlavnímu cíli výzkumného šetření. Přesto jsou tyto výzkumy pro problematiku volného času velmi přínosné.

3.2.1 Mládež v České republice (1996)

Jednorázový srovnávací výzkum *Mládež v České republice* byl realizován týmem IDM v roce 1996. Vycházel však z již dřívějších údajů ze *Sčítání lidu, domů a bytů* z roku 1991. Pro srovnání také využíval data ze starších Sčítání lidu, např. z let 1970 a 1980. Cílem výzkumu bylo detailně popsat věkovou kategorii mládeže. Pro potřeby výzkumu byla mládež definována věkovým rozmezím 15-29 let. Závěrečná zpráva, vypracovaná kolektivem pracovníků IDM a MŠMT předkládá pojednání o těchto tématech:

- základní demografické determinanty mladé generace,
- národnostní složení mladé generace,
- náboženské vyznání mladé generace,
- ekonomická aktivita mladé generace,
- vzdělanostní struktura mladé generace,
- rodinný stav příslušníků mladé generace,
- doplňující vybrané ukazatele sociálně ekonomických podmínek života mladé generace (zdraví, vzdělání, mládež a volný čas, mládež a stát, vybrané společenské problémy).¹⁸²

3.2.2 Postoje a názory mladé generace (1997)

Srovnávací výzkum *Postoje a názory mladé generace* byl realizován v roce 1997 pracovníky IDM. Zprávu o výzkumu zpracoval Pelka v roce 1998.

¹⁸² Srov. Mládež v České republice. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-19]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

Průběžně od roku 1994 sledoval IDM postoje a názory mladé generace. Cílem výzkumu bylo doplnění databanky IDM v oblasti kontinuálních výzkumů rozvíjených v letech 1994-1997 a doplnění získané časové řady. Výzkumníci museli vybrat takové otázky, které byly pro zkompletování časových řad podstatné. Druhým cílem tohoto srovnávacího výzkumu bylo vytvořit předpoklady pro budoucí orientaci na dospívající mládež. Proto byl navýšen vzorek žáků středních škol. Výzkumný vzorek tvořili středoškoláci (957 osob) a mladí lidé ve věku od 20-26 let (427 osob). Výzkumnou metodu představoval řízený rozhovor.

Mládež byla dotazována na záležitosti týkající se povolání, životních vzorů a hodnot, volného času, negativních sociálních jevů, zájmu o věci veřejné, postavení České republiky a sjednocování Evropy, voleb, náboženství, vztahu k životnímu prostředí a v neposlední řadě také na vztahy k vlastní rodině.¹⁸³

Blok věnovaný volnému času položil respondentům tyto tři otázky.

- 1) „Uved'te, jak často se zabýváte následujícími činnostmi podle následující škály.
- 2) Zúčastňujete se ve svém volném čase některé z forem pravidelné zájmové činnosti (soubor, klub, oddíl, kurs atd.)?
- 3) Co, podle Vašeho soudu, brání některým mladým lidem lépe využívat volný čas?¹⁸⁴

Výsledky uvádějí, že mladí lidé ve svém volném čase provozují méně než jednou měsíčně nebo se vůbec nevěnují navštěvování koncertů vážné hudby a divadelních představení, aktivitám v občanských sdruženích, participaci na veřejné činnosti, dalšímu vzdělávání v různých kurzech a branným sportům. První místa oblíbenosti a četnosti zaujímá poslech hudby, schůzky s přáteli, četba časopisů a sledování televize.¹⁸⁵

3.2.3 Nabídka a sledovanost masmédií u dětí a mládeže (1997)

Výzkum proběhl v roce 1997. Výzkumný tým tvořili pracovníci Parlamentního institutu České republiky a Centra mediálních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy. Jednalo se o účelový výzkum pro potřeby státní správy. Závěrečnou zprávu o výzkumu zpracovali Kolář, Köpplová a Jiráček.

¹⁸³ Srov. Postoje a názory mladé generace. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-19]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

¹⁸⁴ Tamtéž.

¹⁸⁵ Srov. Tamtéž.

Výzkum byl zaměřen na nabídku tiskových a audiovizuálních médií pro děti a mládež, otázkám funkce médií v životě dítěte, na vztah dětí a televize, na vztah dětí a časopisů a na využívání médií dětmi. Děti jsou cílová skupina, která může být velmi snadno zneužita mediální a reklamní manipulací. Sledování médií patří dlouhodobě na vrchol „žebříčku“ nejčastějších volnočasových aktivit. Děti (3-15 let) se nejčastěji dívají na televizi. Druhou nejčastější aktivitou byl poslech rozhlasu a třetí činností četba novin. U mládeže (15-29 let) byl na prvním místě poslech hudby.

Výzkum se dále zajímal o to, kolik volného času věnuje mládež médiím. Zjišťoval, jaké deníky nejčastěji nakupuje, frekvenci sledování televizních stanic, motivaci ke sledování televizních programů, oblíbenost televizních žánrů atd.¹⁸⁶

3.2.4 Roční zpráva o mládeži (1998)

Výzkum byl realizován v roce 1998 týmem IDM. Jednalo se o srovnávací výzkum. *Roční zpráva* shrnuje získané poznatky o mládeži v České republice za rok 1998. Autorem zprávy o výzkumu je Jíra.

Studie veřejnosti předkládá „sociodemografické charakteristiky mladé generace, její podíl na populaci a výhled do budoucna. Její postavení ve společnosti v souvislosti s právy mladých lidí, s jejich ekonomickou situací, s bydlením, uplatněním na trhu práce, vzděláváním, zdravím, sociálně patologickými jevy, trávením volného času apod. Zpráva se také zabývá názory a postoji mladých lidí ve vztahu k různým oblastem jako např. tolerance národnostních menšin, Evropská Unie, vztah ke starým lidem, životnímu prostředí atd.“¹⁸⁷

V otázce volného času se výzkum zabýval podporou na úrovni veřejné správy a subjekty nestátní povahy. Studie zveřejňuje počet školních družin, školních klubů, středisek volného času atd. Dále připomíná, že významnou roli v naplnění volného času hraje Ministerstvo kultury a Ministerstvo práce a sociálních věcí. Zmiňuje se o tom, že mnoho úkolů v oblasti volného času by měli plnit obce, státní úřady, občanská sdružení

¹⁸⁶ Srov. Nabídka a sledovanost masmédií u dětí a mládeže. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-20]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

¹⁸⁷ Roční zpráva o mládeži. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-22]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

atd. Je však nepříjemnou realitou, že nižším článkům státní správy a samosprávy chybí dostatek finančních prostředků.

Zpráva podotýká, že v životě mládeže dochází ke změnám, které jsou důsledkem řady společenských procesů. Mnoho oblastí volného času bylo zkomercionalizováno, proběhla informační revoluce a nastoupila „vláda“ informačních technologií.¹⁸⁸

3.2.5 Média v životě mládeže (1998)

Výzkum *Média v životě mládeže* řešila firma Insoma za pomoci grantu MŠMT ve dvou etapách v letech 1997 a 1998.

V současné době je velmi důležité znát mediální a virtuální realitu, která má jak pozitivní, tak i negativní stránky. Výzkumná zpráva tuto skutečnost potvrzuje. Podotýká, že „chceme-li se v této realitě orientovat anebo dokonce se pokoušet jí nějak ovlivňovat například v působení na mládež a děti ve vzdělávacím systému či ve sféře jejich volného času, musíme tuto realitu v jejich souvislostech a dynamice znát“.¹⁸⁹

Cílem první etapy výzkumu bylo zmapovat jednotlivé oblasti vztahu mládeže a médií. Děti a mládež jsou ve středu působení rodiny, školy a médií. Pro poznání světa mladých lidí je důležité sledovat vliv socializačních institucí ve vzájemné spojitosti.

Výzkumný vzorek se skládal ze dvou segmentů. Jeden segment byl tvořen mladými lidmi ve věku od 15-30 let a druhý segment byl zastoupen respondenty ve věku nad 30 let. Počet dotazovaných byl 1176.

Výzkum zpracoval časovou řadu a zjistil, jak se od roku 1982 do roku 1997 vyvíjela ta oblast volného času mládeže, která je spojena s médii. Výzkum zjistil, jaké volnočasové aktivity spojené s médii jsou nejčastější. Je zajímavé, že v době realizace výzkumu se na posledním místě umístilo „využívání internetu“. Zaujímal by internet poslední místo v „žebříčku“ i dnes? Výzkum se také zabýval sledovaností českých televizních stanic ve spojitosti s dosaženým vzděláním. Dále zjistil, jaký televizní žánr je mládeži upřednostňován, jaké pořady jsou málo oblíbené, jak se během let mění oblíbenost žánrů, jaká je její kritika na adresy českých televizních stanic atd.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Srov. Roční zpráva o mládeži. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-22]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

¹⁸⁹ Média v životě mládeže. In *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2010-10-24].

Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=1&n=3&d_1=research&d_2=media>.

¹⁹⁰ Srov. Tamtéž.

Předmětem zájmu výzkumníků byl i vztah mladé generace k počítači. Výzkum potvrdil předpoklad, že informatika a výpočetní technika jsou u mládeže do velké míry záležitostmi volného času a neformálních, neinstitucionálních vazeb. Výzkumná zpráva hodnotí stát jako subjekt, který v této problematice selhal. Nepostaral se o to, aby měla mládež dostatečné znalosti a dovednosti odpovídající pro konec dvacátého století. Neposkytl jí podmínky pro dobrý vývoj „počítačové gramotnosti“. Ve výzkumné zprávě je také zajímavě zpracován vývoj komputelizace české společnosti.

V druhé etapě empirického výzkumu byly objektem zájmu tři výběrové soubory a jejich vzájemná spojitost. Výzkumný vzorek tvořili: čeští učni a studenti (835 osob), čeští rodiče těchto učňů a studentů (321) a čeští učitelé těchto učňů a studentů (228).

Díky tomu, že výzkum zkoumal tyto tři skupiny ve vzájemném vztahu, je možné mezi nimi rozebírat vlivy a korelace.

Druhá etapa výzkumu navazovala na první etapu. Předmětem výzkumu druhé etapy byly rovněž volnočasové aktivity mládeže spojené s médii. Pozornost byla věnována zejména problematice gamblerství. Výzkum zjistil, že došlo k velké proměně životního stylu mladých lidí. Skutečnou realitu nahrazuje realita virtuální. V oblasti informačních technologií se ukázal enormní dynamický vývoj. Většina mládeže tráví před televizí a u počítače tři až pět hodin denně.¹⁹¹

3.2.6 Životní styl mladých lidí v ČR (1999)

Výzkum byl realizován týmem IDM v roce 1999. Výzkumný vzorek tvořilo 500 mladých lidí. Závěrečná studie shrnuje také výsledky dřívějších výzkumů IDM a dalších výzkumů uskutečněných ostatními institucemi.

Zkoumána byla zejména hodnotová orientace mládeže a její názory. Výzkum také zjistil vztah mladých lidí k ostatním lidem, jejich názory na národnostní menšinu Romů a cizince, jejich pohled na společenské problémy, jejich pohled na budoucnost atd. Položené otázky směřovaly rovněž na oblast volného času a životního stylu. Zpráva v elektronické podobě není přístupná.¹⁹²

¹⁹¹ Srov. Média v životě mládeže. In *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2010-10-24].

Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=1&n=3&d_1=research&d_2=media>.

¹⁹² Srov. Životní styl mladých lidí v ČR. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-24]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

3.2.7 Mládež ČR na prahu třetího tisíciletí (2000)

Srovnávací výzkum *Mládež na prahu třetího tisíciletí* prováděl tým IDM v roce 2000. Byl založen na zkoumání základních trendů ve vývoji mládeže. Podkladem pro tuto srovnávací studii byly dřívější výzkumy IDM a data orgánů státní správy.

Výzkum se zabýval právní úpravou postavení mládeže, vzdělávacím systémem ČR, situací v oblasti bydlení, trhem práce a nezaměstnaností, trávením volného času, sociálně patologickými jevy atd. Výzkumníci na jedné straně popisovali reálnou situaci a na straně druhé se zabývali názorovými postoji mládeže k daným životním oblastem. Zpráva o výzkumu obsahuje také adresář střešních organizací občanských sdružení dětí a mládeže a pracujících s dětmi.¹⁹³

V tématu volného času se výzkum věnoval nejen otázkám aktivit ve volném čase, ale také roli a vlivu státu na volný čas. „Stát ovlivňuje volný čas dětí a mládeže, aniž při tom narušuje jeho základní specifika. Státní zainteresovanost spočívá:

- v zakládání a financování sítě zařízení pro volný čas dětí a mládeže, ovlivňování jejich činnosti k pestré a diferencované nabídce pro různé věkové a sociální skupiny v různých zájmových činnostech,
- v pomoci organizacím, sdružením a spolkům pracujícím s dětmi a mládeží,
- ve vytváření podmínek pro uspokojování tužeb dětí a mládeže po spontánní aktivitě ve volném čase,
- ve vytváření kladných postojů dospělých členů společnosti k výchově dětí a mládeže ve volném čase,
- v konstituování pedagogiky volného času, včetně výzkumné činnosti a podílu na přípravě pedagogů volného času ať již profesionálních nebo dobrovolných,
- vytvářením informačního systému k aktivitám volného času dětí a mládeže.¹⁹⁴

Zpráva připomíná, že výchova je levnější a úspěšnější než převýchova. Finanční prostředky využitě na pedagogické ovlivňování volného času dětí a mládeže představují investici do budoucnosti. Stát by si měl být tohoto faktu vědom.

Dále závěrečná výzkumná zpráva pojednává o úkolech ministerstev, středisek pro volný čas, zájmového vzdělávání a ústavní, ochranné a preventivní péče.¹⁹⁵

¹⁹³ Srov. Mládež na prahu třetího tisíciletí. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-25]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

¹⁹⁴ Tamtéž.

¹⁹⁵ Srov. Tamtéž.

3.2.8 Zpráva z opakovaného výzkumu postojů a názorů mladých lidí (2000)

Kontinuální výzkum postojů a názorů mladých lidí byl zahájen v roce 1997 a ukončen v roce 2000. Byl realizován týmem IDM. Závěrečnou zprávu vypracoval Pelka.

Zpráva vychází ze dvou výzkumů. První byl uskutečněn v roce 1997 a respondenty tvořili žáci středních škol (957 osob) a mladí lidé ve věku 20-26 let (427 osob). Druhý byl realizován v roce 2000 a dotazoval pouze žáky středních škol (805 osob). Mládež odpovídala na otázky ohledně povolání, životních vzorů a hodnot, volného času, negativních sociálních jevů a zájmu o věci veřejné. Sdělovala také své názory na postavení České republiky a sjednocování Evropy, na volby, náboženství, vztahy k životnímu prostředí a vlastní rodině.¹⁹⁶

Výzkumný blok, který se týkal oblasti volného času, zodpovídali mladí lidé následující tři otázky:

- „Uvedte, jak často se zabýváte následujícími činnostmi podle následující škály.
- Zúčastňujete se ve svém volném čase některé z forem pravidelné zájmové činnosti (soubor, klub, oddíl, kurs atd.), které provozují dále uvedené instituce?
- Co, podle Vašeho soudu, brání některým mladým lidem lépe využívat volný čas?“¹⁹⁷

3.2.9 Mladá generace na počátku integrace české společnosti do evropských struktur (2001)

Řešitelem výzkumu pod názvem *Mladá generace na počátku integrace české společnosti do evropských struktur* byl Sak. Výzkum probíhal v letech 2000 a 2001. K jeho realizaci pomohl grant MŠMT.

Cílem výzkumu bylo získat charakteristiku české mládeže na přelomu tisíciletí, v době před vstupem České republiky do Evropské unie (EU). Podle Saka znamenal vstup do EU kvalitativní proměnu české společnosti.¹⁹⁸

¹⁹⁶ Srov. Zpráva z opakovaného výzkumu postojů a názorů mladých lidí. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-27].

Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

¹⁹⁷ Tamtéž.

¹⁹⁸ Srov. Mladá generace na počátku integrace české společnosti do evropských struktur. In *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2010-10-28].

Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=eurointeg&d_1=research>.

Předmětem projektu byla následující témata:

- „hodnotové orientace,
- volný čas a volnočasové aktivity,
- vlastenectví a evropanství mládeže v rámci globalizace a multikulturality,
- sociálně ekonomické postavení mládeže a jeho reflexe mladou generací,
- participace mladé generace na řízení společnosti v ekonomické, společenské a politické oblasti,
- postoje k marginálním – minoritním skupinám,
- sociální časoprostor, životní cíle, životní styl a životní dráhy mladé generace“.¹⁹⁹

Díky dříve realizovaným Sakovým empirickým výzkumům je možné pokročit od rozboru jednotlivých témat k zobecňujícím a sjednocujícím kategoriím (např. životní styl, životní dráha, životní a sociální pole, sociální časoprostor).²⁰⁰

3.2.10 Mládež ČR (2002)

Výzkum byl realizován týmem IDM v roce 2002 a navazoval na předchozí výzkumy IDM z let 1994 až 1997. Cílem výzkumu bylo doplnit databanku IDM v oblasti kontinuálních výzkumů. Výsledky výzkumu *Mládež ČR* byly srovnány s výzkumnou sondou z roku 1997. Výzkumný vzorek tvořilo 524 žáků středních škol a 391 mladých lidí ve věkovém rozmezí 20-26 let, dohromady tedy 915 respondentů. Metodou byl řízený rozhovor.

Mládež byla dotazována na různé oblasti jejího života (nezaměstnanost, kriminalita, politická situace, náboženství, rodina atd.). Byla vyptávána samozřejmě také na volný čas. Výsledky vytvořily rámec pro podrobnější analýzu o vývoji postojů a názorů české mládeže na přelomu třetího tisíciletí.²⁰¹

Blok věnovaný volnému času položil respondentům dvě otázky, které byly svým zněním shodné s otázkami položenými v roce 1997.

- „Uved'te, jak často se zabýváte následujícími činnostmi podle následující škály.

¹⁹⁹ Mladá generace na počátku integrace české společnosti do evropských struktur. In *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2010-10-28].

Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=eurointeg&d_1=research>.

²⁰⁰ Srov. Tamtéž.

²⁰¹ Srov. *Mládež ČR 2002*. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-28]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

- Co podle Vašeho soudu, brání některým mladým lidem lépe využívat volný čas?²⁰²

Podle výsledků výzkumu se mládež v roce 2002 ve svém volném čase orientovala na přátele, partu vrstevníků a partnera. Mezi volnočasovými aktivitami převládala zábava na počítači, účast na různých vzdělávacích kurzech, doplňování znalostí cizích jazyků, sportování a zájmová umělecká činnost. Oproti tomu se mládež málo zajímala o veřejné dění a o přípravu do školy. Ze zjištěných informací výzkumníci usuzují, že část mládeže má sklon ke konzumnímu způsobu života. Tři pětiny dotázaných se domnívají, že překážkou vhodného naplnění volného času je nezájem mladých lidí a neatraktivnost nabízených volnočasových aktivit ze strany některých institucí.²⁰³

3.2.11 Dítě a jeho rodina (2002)

Realizace výzkumu probíhala v letech 2002 a 2003 v Brně. Výzkum představoval součást individuálního psychologického šetření uskutečněného v rámci mezinárodní longitudinální studie ELSPAC (*Europeana Longitudinal Study of Pregnancy and Childhood*). Ve výzkumném vzorku bylo zastoupeno celkem 852 jedenáctiletých dětí (435 chlapců a 417 dívek). Závěrečnou zprávu o výzkumu vypracovaly Lacinová a Michalčáková.²⁰⁴

Cílem projektu ELSPAC je „identifikace současných rizik pro zdravý a optimální vývoj dítěte a navržení způsobu jejich prevence“.²⁰⁵ Podnět pro vznik a realizaci tohoto projektu dala Světová zdravotnická organizace (SZO nebo World Health Organisation, WHO) v roce 1985. V současné době se na projektu podílí pět států – Spojené království Velké Británie a Severního Irska, ostrov Man, Česká republika, Ukrajina a Ruská federace. V rámci projektu je v České republice realizován psychologický výzkum, který zabezpečuje Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny při Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně, pod vedením profesora Petra Macka.²⁰⁶

²⁰² Mládež ČR 2002. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-28]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

²⁰³ Srov. Tamtéž.

²⁰⁴ Srov. LACINOVÁ, L.; MICHALČÁKOVÁ, R. Dítě a jeho rodina: Rodina očima jedenáctiletého dítěte. In SMÉKAL, V.; LACINOVÁ, L.; KUKLA, L. (eds.) *Dítě na prahu dospívání*, s. 151-159.

²⁰⁵ *Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny mládeži* [online]. Brno © 2008 [cit. 2010-03-03]. Dostupné na WWW: <<http://ivdmr.fss.muni.cz/info/view.php?cisloclanku=2008051902>>.

²⁰⁶ Srov. Tamtéž.

Výzkumní pracovníci využili metodu rozhovoru. Zaměřili se na pět oblastí v životě dítěte. Zkoumali následující okruhy:

- 1) volný čas dítěte (zaměření na zájmy a koníčky),
- 2) vrstevnická skupina a kamarádi (orientováno na společné aktivity dětí),
- 3) rodina dítěte (její fungování, podíl členů na chodu domácnosti, společně trávený volný čas atd.),
- 4) víra dítěte,
- 5) školní prostředí (obliba vyučovaných předmětů, vztah k třídnímu učiteli, příprava do školy atd.).

Pozornost výzkumného šetření byla směřována nejen na výskyt a podobu určitého jevu, ale rovněž na subjektivní hodnocení dítěte k vytýčeným oblastem. To znamená, že výzkumníci zkoumali nejen jaké volnočasové kroužky dítě navštěvuje, ale také které činnosti ho z mimoškolní oblasti lákají či vůbec nezajímají. Výzkum byl zaměřen také na dětské vnímání a posuzování každodenního chodu rodiny z aspektu instrumentálních aktivit jednotlivých členů. Výzkum dále zjišťoval, se kterým členem rodiny děti tráví nejvíce času a co s ním podnikají, s kým si rády povídají a o čem, koho žádají v nouzi o radu a na koho se obrátí, pokud mají nějaký problém.

Podle získaných výsledků je možné konstatovat, že u jedenáctiletých dětí přetrvávají některé vlastnosti dětství. Jejich nejčastější činností ve volném čase je „hraní si“. Když mají problémy nebo řeší nějaká trápení, s důvěrou se obracejí na své rodiče. V daném věku se pozvolna zvyšuje vliv vrstevníků. Děti tráví největší část svého volného času scházením se s kamarády. Výpovědi dětí se shodují v přání, aby s nimi jejich rodiče trávili více volného času. Chtěly by dřívější příchody rodičů ze zaměstnání, návrat druhého rodiče po rozvodu a opětovné soužití rodiny spolu.

Závěrem se výzkumná zpráva zmiňuje o důvodech, kvůli kterým rodiče nemohou se svými dětmi trávit více volného času. Problém spočívá v bohatých možnostech pracovní a profesní sféry současné společnosti. Rodičům se otevírá prostor pro realizaci vlastní kariéry. Je samozřejmé, že dochází k promítání těchto skutečností do oblasti rodinného života. Zaměstnání je hodně časově náročné. Rodiče chodí pozdě z práce a nemohou s dětmi trávit více volného času. V dnešní době se lze setkávat také s fenoménem „práce doma“. Rodiče se po příchodu z práce opět věnují pracovní činnosti v rámci jejich zaměstnání. Děti hodnotí tyto skutečnosti velmi negativně.²⁰⁷

²⁰⁷ Srov. LACINOVÁ, L.; MICHALČÁKOVÁ, R. Dítě a jeho rodina: Rodina očima jedenáctiletého dítěte. In SMĚKAL, V.; LACINOVÁ, L.; KUKLA, L. (eds.) *Dítě na prahu dospívání*, s. 151-159.

3.2.12 Kontinuální výzkum IDM MŠMT (2005)

Realizátorem výzkumu byl IDM. Výzkum byl zahájen v roce 2003 a ukončen v roce 2005. Cíl výzkumu spočíval ve „zpracování podkladů pro koncipování státní politiky vůči dětem a mládeži na základě doplnění časových řad sociologických výzkumů IDM MŠMT“.²⁰⁸ Výzkum tvořily čtyři části – problematika uplatnění mladých lidí na trhu práce, mladá rodina, mládež a vzdělání, mládež a sociálně patologické jevy. Vzorek respondentů měl celkem 7500 osob. Jednalo se o účelový výzkum pro potřeby regionů. Závěrečnou zprávu vypracovali Pelka a Ondrušková.

O volném čase mládeže je pojednáno v kapitole závěrečné zprávy *Mládež a sociálně patologické jevy*. Výzkumnou metodou byl dotazník. Výzkumníci pokládali otázky ohledně užívání lehkých i tvrdých drog, návštěv hospod, kopírování hudby a filmů, gamblerství, vandalismu a dalších nežádoucích volnočasových aktivit.

Výzkumná zpráva uvažuje o tom, že by měla být zřizována různá nízkoprahová zařízení a kluby především na sídlištích, kde je velmi vysoká rizikovost kriminálního chování. Větší pozornost by měla být věnována rovněž neorganizované mládeži. Do problematiky by se měly zapojit také obce a města (např. zřizováním ploch pro oblíbené sporty).²⁰⁹

3.2.13 Monitorování účasti mládeže ve sportu a pohybové aktivitě v ČR (2006)

Výzkum *Monitorování účasti mládeže ve sportu a pohybové aktivitě v České republice* byl uskutečněn týmem Fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy (FTVS UK, Rychtecký) v roce 2006. Výzkum byl součástí mezinárodního úkolu Evropské unie (EU). Výzkumný vzorek tvořily děti a mládež v rozmezí 10-19 let. Zpráva o výzkumu není přístupná v elektronické podobě.²¹⁰

Cílem výzkumu bylo získat údaje pro objektivní srovnání národních programů rozvoje sportu v EU. Byla použita metoda dotazníkového šetření. „Cílem bylo identifikovat ty z nich (věk, pohlaví, sociální skupiny), pro které by záměrná intervence

²⁰⁸ Kontinuální výzkum IDM MŠMT. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-30]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

²⁰⁹ Srov. Tamtéž.

²¹⁰ Srov. *Monitorování účasti mládeže ve sportu a pohybové aktivitě v ČR*. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-30]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

(legislativní, ekonomická, organizační aj.) do podmínek sportovního systému měla prioritní význam.²¹¹

V evropském rozměru byl zjišťován ekonomický dopad sportu, vztah sportu a lidského zdraví, sportovní struktury a organizace, dobrovolný sektor a sport, sportovní pedagogiky, sport a etika atd.

Projekt v České republice byl zaměřen na zjišťování účasti respondentů ve sportu a v pohybových aktivitách a testování somatických dat a motorické výkonnosti.

Výzkum se snažil zjistit údaje o životním stylu, roli a frekvenci pohybových činností, sportu, prostředí realizace sportu, organizovanosti sportu, účasti ve sportovních soutěžích atd.²¹²

3.2.14 Koncepce státní politiky v oblasti dětí a mládeže od roku 2007 (2006)

Výzkum uskutečnili v roce 2006 Sak a Saková. Výzkum byl realizován pro potřeby státní správy. Cílem studie bylo poskytnout poznatky pro *Koncepci státní politiky pro oblast dětí a mládeže na léta 2007-2010*. Výzkumný vzorek tvořili mladí lidé ve věkovém rozmezí 14-19 let.

Údaje pocházejí z empirických výzkumů *Vliv komputelizace na edukační procesy a na osobnost člověka v informační společnosti a Komputelizace společnosti, vzdělávání a životní styl*. Metodou těchto dvou výzkumů byl standardizovaný rozhovor. Tázáno bylo celkem 1818 respondentů. Studie také vychází z výzkumu *Stav implementace e-learningu do vzdělávacího procesu*, který byl realizován pomocí dotazníkového šetření.

Závěrečná zpráva rozebírá vztah mládeže k hodnotám, náboženství, volnému času, vzdělání, sociálně negativním jevům, (nikotinismus, alkoholismus, užívání návykových látek, nezaměstnanost, chudoba, kriminalita), médiím a novým technologiím atd.

Výzkum zkoumal nejčastěji provozované volnočasové aktivity. Na prvním místě bylo sledování televize a na místě druhém využívání počítače. Závěrečná zpráva o výzkumu připomíná, že digitalizace a nové technologie velmi rychle pronikají do oblastí života společnosti a tím také mění život člověka. Výzkum zjistil narůstání

²¹¹ Monitorování účasti mládeže ve sportu a pohybové aktivitě v ČR. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-30]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

²¹² Srov. Tamtéž.

volnočasových aktivit spojených s přírodou (chování zvířat, práce na zahradě, pobyt v přírodě). Vědci soudí, že to může být začátek trendu nebo jen nahodilý výkyv.²¹³

3.2.15 Participace mládeže na komunitním plánování sociálních služeb (2008)

Tématem *Participace mládeže na komunitním plánování sociálních služeb* se zabývá závěrečná studijní práce Gabriely Závrbkové, která byla vytvořena pod vedením Lenky Hlouškové na Filosofické fakultě Masarykovy univerzity v roce 2008.

Teoretická část popisuje problematiku participace mládeže, postoje mládeže k participaci, metodu komunitního plánování sociálních služeb a roli mladých lidí v komunitním plánování. Empirická část předkládá analýzu zapojení mládeže do komunitního plánování sociálních služeb v Mikulově.²¹⁴

3.2.16 Weblog: okno do duše adolescenta (2009)

Jednorázový výzkumný projekt *Weblog: okno do duše adolescenta* byl realizován na Fakultě sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně. Řešitelem byl David Šmahel. Projekt byl realizován v časovém období od ledna 2007 do prosince 2009. Projekt byl součástí programu *Juniorské badatelské grantové projekty*. Jeho investorem byla Akademie věd České republiky.

Výzkum se zabýval weblogy (blogy) českých adolescentů. Zkoumal interaktivní webové stránky, veřejně přístupné chronologicky řazené diskuze a komentáře na internetu. Výzkumný vzorek se skládal z 200 adolescentů.

Výzkum především zjišťoval, kdo weblogy píše a jak se adolescenti skrze blogy vyrovnávají s jejich každodenními problémy a radostmi. Výzkumná studie rovněž srovnává způsoby weblogové prezentace u českých a amerických adolescentů. Další výzkumný cíl byl metodologický. Výzkumníci využili získaná internetová data

²¹³ Srov. SAK, P.; SAKOVÁ, K. Koncepce státní politiky v oblasti dětí a mládeže od roku 2007. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-11-01]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

²¹⁴ Srov. Participace mládeže na komunitním plánování. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-11-02]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

a vytvořili nástroje pro ověření dat v internetovém dotazníku. K tomu použili tři nezávislé metody – obsahovou analýzu, kvalitativní rozhovor a webový dotazník.²¹⁵

3.2.17 Informovanost a participace mládeže (2009)

Kvantitativní výzkum z oblasti sociologie a demografie *Informovanost a participace mládeže* byl uskutečněn v roce 2009 týmem Ipsos Tambor, společností s ručením omezeným, pro Národní institut dětí a mládeže.

Výzkum byl součástí projektu *Klíče pro život*, který se zaměřuje na systémovou podporu volnočasových aktivit dětí a mládeže v oblasti zájmového a neformálního vzdělávání. Kvantitativního celoplošného výzkumu se zúčastnilo 1061 mladých lidí ve věkovém rozmezí 15-26 let.²¹⁶

„Cílem výzkumu bylo zmapování informovanosti a participace mládeže na společenském a politickém dění. Výzkum měl zodpovědět především následující okruhy otázek:

a) Informovanost mládeže o společenském a politickém dění (o možnostech podílení se na věcech veřejných);

- jaké informační kanály mládež preferuje,
- jaká je znalost a využití informačních systémů pro mládež (informační centra a portály pro mládež),
- jaké jsou hlavní oblasti/témata, na které se mládež zaměřuje,
- v kterých oblastech má mládež dostatek, resp. nedostatek informací;

b) Participace mládeže na společenském a politickém dění;

- zda a jakým způsobem se jí mládež věnuje (mládežnické organizace, zájmová sdružení, dětské parlamenty, akademické senáty apod.),
- jaké jsou rozdíly mezi jednotlivými regiony a socioekonomickými skupinami
- co ovlivňuje úroveň participace,
- zda a jakým způsobem se mládež účastní jiných veřejných aktivit (v politických stranách, neziskových organizacích apod.),

²¹⁵ Srov. Weblog: okno do duše adolescenta. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny, 2009 [cit. 2010-11-04].

Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

²¹⁶ Srov. Informovanost a participace mládeže. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-11-05].

Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

- jaká je motivace mládeže podílet se na věcech veřejných – v jakých aktivitách by se chtěla angažovat, které aktivity považuje za přínosné.²¹⁷

Participace mládeže na společenském a politickém dění je součástí dobrého fungování demokratické společnosti. Cílem politiky evropských států je aktivně zapojit mladé lidi do rozhodovacích procesů. Zejména by se měli podílet na procesech, které se jich bezprostředně týkají.

Podle závěrečné výzkumné zprávy není zájem mládeže o veřejné dění příliš vysoký. Mladí lidé se zajímají o oblasti, které bezprostředně zasahují do jejich života. Například jeví zájem o participaci ve škole. Více než polovina mládeže zastává názor, že mladí lidé nejsou dostatečně informováni o možnostech participace a rovněž více než polovina mládeže má o takové informace zájem. Největší zájem pocházel ze strany studentů vysokých a vyšších odborných škol a mladých lidí vyrůstajících v prostředí vysokoškolsky vzdělaných rodičů.²¹⁸

3.2.18 Mládež a drogy (2009)

Srovnávací výzkum *Mládež a drogy* byl realizován v roce 2009 obecně prospěšnou organizací A Kluby ČR. Výzkum zabývající se problémem užívání návykových látek u dětí a mládeže uskutečňují A Kluby každoročně již od roku 1997. Výsledky lze tedy srovnávat se zjištěními z předchozích let.

Výzkumný vzorek byl zastoupen dětmi a mládeží od 11 do 20 let. Dotazováno bylo 1030 žáků základních škol, 678 středoškoláků a 128 studentů vyšších odborných škol, dohromady tedy 1836 respondentů.

Cíl výzkumu spočíval ve snaze zjistit stav zneužívání návykových látek u vytýčené věkové skupiny. Výzkum chtěl získat informace o tom, s jakými drogami přichází děti a mládež nejčastěji do kontaktu, se kterými drogami mají první zkušenost, v jakém věku okusí drogu poprvé a zda poté v užívání drogy pokračují.

Výsledná zjištění napomáhají k plánování preventivních opatření a k širší spolupráci s rodinami. V prevenci hrají důležitou roli volnočasové aktivity, které by děti

²¹⁷ Informovanost a participace mládeže. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-11-06]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

²¹⁸ Srov. Tamtéž.

a mládež odrazovaly od nežádoucího trávení volného času. Výzkum proto také zjišťoval způsob naplnění volného času. Děti a mládež chodí nejčastěji ven s přáteli, tráví čas u počítače a sportují.

Při závěrečném porovnání s lety předchozími došli výzkumní pracovníci k závěru, že počet žáků užívající pravidelně některou z návykových látek klesl.²¹⁹

²¹⁹ Srov. Mládež a drogy 2009. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-03-03]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

3.3 Výzkumy v rámci programu Eurobarometr

Česká republika vstoupila do Evropské unie 1. května 2004. EU pořádá ve členských a kandidátských zemích série průzkumů veřejného mínění Eurobarometr. Čeští vědci z NIDM některé dotazníky Eurobarometru přeložili a poté předložili k vyplnění české mládeži. Kapitola obsahuje tři výzkumy pracovníků NIDM.

3.3.1 Eurobarometr ČR (1998)

Kvantitativní srovnávací výzkum *Eurobarometr ČR 1998* byl realizován týmem IDM. Výzkumný vzorek tvořila mládež ve věkovém rozmezí 15-24 let. Výsledky tohoto výzkumu byly srovnány se shodným výzkumem v tom samém roce. Počet respondentů byl v první fázi 805 a v druhé 1217. Výzkumnou metodou byl standardizovaný rozhovor. Autory závěrečné zprávy o výzkumu jsou Pelka, Ondrušková a Švestka.

Cíl výzkumu spočíval v „získání názorů mladých lidí na celou řadu oblastí jejich života v EU tak, aby bylo možno srovnávat výpovědi naší a evropské mládeže“.²²⁰ Získané výsledky byly podkladem pro přípravu materiálů ke koncipování státní a mezinárodní politiky. Česká mládež byla tázána na to, co pro ni znamená EU, co jí přináší a jaký je její názor na evropské občanství. Otázky také směřovaly na informovanost české mládeže o dění v EU, její pracovní a cestovatelské zkušenosti, postoj k menšinám, zaměstnání, vzdělání, bydlení a v neposlední řadě na způsob trávení volného času.

Mladí lidé byli dotazováni také na volnočasové aktivity. Byla jim předložena široká škála 16 aktivit, ze kterých vybírali takové, kterým se ve volném čase pravidelně věnují. Výzkum se věnoval rovněž genderovým rozdílům ve způsobu trávení volného času, věkovým rozdílům a také odlišnostem podle dosaženého vzdělání. Výzkumníci se rovněž tázali na používání „počítačových dovedností“ (internet, čtecí zařízení CD-ROM, elektronická pošta). Otázky byly také orientovány na účast mládeže v různých organizacích.²²¹

²²⁰ Eurobarometr ČR 1998. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-11-07]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

²²¹ Srov. Tamtéž.

3.3.2 Eurobarometr ČR (2000)

Srovnávací výzkum *Eurobarometr ČR* byl zahájen v roce 1998 a ukončen v roce 2000. Byl organizován týmem IDM. Výzkumný vzorek tvořilo 600 respondentů z řad mladých lidí ve věku od 15 do 24 let.

IDM MŠMT uskutečnil na základě výzkumného grantu MŠMT ČR poprvé výzkum reprezentativního souboru mládeže ČR, ve věkovém rozmezí 15-24 let, pod názvem Eurobarometr ČR 1998. Tento výzkum byl zopakován a zveřejněn jako Eurobarometr ČR 2004.

Výzkumné otázky byly obdobné jako u předchozího výzkumu Eurobarometr ČR z roku 1998. Výsledky těchto dvou výzkumů posloužily ke srovnávání vývoje životního stylu mládeže během daných let.²²²

Mládeži byla předložena škála 16 volnočasových aktivit. Mladí lidé vybírali ty, kterým se ve svém volném čase nejčastěji věnují. Odpovědi české mládeže se velmi přibližovaly odpovědím mládeže zemí EU. Naše mládež se však v roce 2000 více věnovala četbě a práci na počítači. Závěrečná zpráva popisuje, že pro českou mládež bylo v roce 2000 používání počítače stále ještě novinkou. Internet byl pro ni mnohem více fascinující než pro mládež zemí EU. Dále výzkumníci zjišťovali účast na životě různých organizací.

Výzkum přinesl zajímavou skutečnost. Mládež EU se častěji účastnila života náboženských organizací a sportovních klubů. Česká mládež se zase více zapojovala do života zájmových klubů, kulturních zařízení a umělecky zaměřených spolků.²²³

3.3.3 Eurobarometr (2002)

Eurobarometr 2002 je pokračováním série srovnávacích výzkumů Eurobarometr. Byl realizován jednorázově týmem IDM v roce 2002. Výzkumný vzorek činil 802 respondentů věkové skupiny mládeže od 15 do 24 let.²²⁴

²²² Srov. Eurobarometr 1998-2000. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-11-08]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

²²³ Srov. Tamtéž.

²²⁴ Srov. Eurobarometr 2002. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-11-09]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

Cíl srovnávacího výzkumu byl totožný jako u předchozích dvou výzkumů – získat názory mladých lidí na celou řadu oblastí jejich života, poté výsledky srovnávat a následně z nich vyvozovat závěry.

Dotazovaným byla předložena škála 16 volnočasových aktivit, ze kterých vybírali aktivity, kterým se ve volném čase pravidelně věnují. Podle výsledků výzkumu se zvýšila četnost následujících činností – práce s počítačem, hry, internet, kino, divadlo, koncerty, schůzky s přáteli, procházky, jízda na kole, řízení auta, poslech hudby, nákupy a sport.

Zajímavou skutečností je, že ve srovnání s mládeží EU česká mládež vypovídá o bohatěji naplněném volném čase. Výsledky výzkumů se z velké míry shodují s výsledky dvou již realizovaných výzkumů projektu Eurobarometr.²²⁵

²²⁵ Srov. Eurobarometr 2002. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-11-09]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

4 SHRNUTÍ VÝVOJE VÝZKUMU VOLNÉHO ČASU DĚTÍ A MLÁDEŽE V ČESKÉ REPUBLICE PO ROCE 1989

Po revoluci v listopadu roku 1989 se Československo stalo opět demokratickým státem s tržní ekonomikou. Historický zlom onoho data znamenal také obrovský zásah do sféry výzkumu. Devadesátá léta přinesla mnoho významných změn. Oblast výzkumu začínala být obohacována nově zakládánými nestátními nezávislými výzkumnými společnostmi, vědci přestali mít povinnost poslušnosti vůči socialistické ideologii a mohli se konečně zaměřit na zkoumání sociálních témat totalitním režimem dříve záměrně opomíjených, objevovaly se možnosti spolupráce a komparace se zahraniční vědou a výzkumem, na pole výzkumu vstoupil grantový systém. Oproti jmenovaným pozitivním transformacím docházelo bohužel také k určitým, podle názorů některých vědců, negativním procesům. Příkladem může být zrušení vědecko výzkumných institucí, které směřovaly pozornost na cílovou skupinu mládeže. Za připomínku stojí také předlistopadová kariérní minulost skupiny vědeckých pracovníků, kteří svou účelovou spoluprací s vedením komunistické strany podporovali diskreditaci českého výzkumu. Na druhé straně však nelze popřít skutečnost, že i přes velkou nepřízeň politických podmínek před rokem 1989 vznikala velmi kvalitní výzkumná šetření, která rozvoji výzkumu v Československu napomáhala. Jednalo se také o oblast výzkumu dětí a mládeže, kde vznikaly výzkumné práce, jejichž význam nelze opomenout. V současné době někteří realizátoři těchto hodnotných studií ve své výzkumné činnosti pokračují a obohacují tím výzkum v dnes již samostatné České republice. Spolupráce s představiteli zahraniční teorie a výzkumu představuje již po více než dvaceti letech od revoluce samozřejmost a velký přínos.

4.1 Institucionální a organizační zajištění výzkumu volného času dětí a mládeže po roce 1989

V České republice je centrálním správním orgánem odpovědným za vědní politiku, výzkum a vývoj, včetně mezinárodní spolupráce v dané oblasti, Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy (MŠMT). Odpovědnost mu ukládá *Zákon o podpoře výzkumu a vývoje* (viz § 33 zákona č. 130/2002 Sb., o podpoře výzkumu a vývoje z veřejných prostředků a o změně některých souvisejících zákonů). Ministerstvo na svých webových

stránkách zveřejňuje například charakter národní politiky výzkumu a vývoje, národní programy výzkumu a vývoje, seznam veřejných výzkumných institucí, grantové projekty a další informace vztahující se k výzkumu a vývoji v ČR. Předkládá také dokumenty k výzkumu a vývoji schválené a doporučené Evropskou unií.²²⁶ ČR je jedním z jejích členských států od roku 2004. MŠMT je zřizovatelem Národního institutu dětí a mládeže (NIDM). Mnoha realizovaným výzkumům, které byly zaměřeny na děti a mládež, přidělilo finanční podporu v podobě grantu. Finančně podpořené výzkumy nebyly uskutečněny jen pod NIDM, ale také například společností Insoma (viz výzkumy Petra Saka, s. 53, s. 61).

Sak ve svém pojednání *Česká sociologie mládeže* nastiňuje vývoj výzkumu dětí a mládeže v devadesátých letech. Zabývá se nejen děním v oblasti vývoje výzkumu věkové skupiny mládeže, což je stěžejním úkolem jeho statě, ale také komentuje okolnosti vývoje výzkumu dětí a mládeže v České republice obecně.

Sak uvádí, že v devadesátých letech se výzkum dětí a mládeže v České republice zapojil na mezinárodní rovině zejména do pedagogických výzkumů. Předmětem těchto výzkumů bylo mezinárodní srovnávání znalostí a kompetencí v rámci výzkumů OECD PISA.²²⁷ „Cílem projektu PISA je opakované zjišťování výsledků patnáctiletých žáků různých zemí v oblasti čtenářské, matematické a přírodovědné gramotnosti. Jeho hlavním záměrem je poskytnout tvůrcům školské politiky v jednotlivých zemích informace o úspěšnosti a efektivitě jejich vzdělávacích systémů.“²²⁸ Projekt je součástí náplně činnosti Organizace pro hospodářskou spolupráci (Organisation for Economic Co-operation and Development, OECD). Český výzkum dětí a mládeže se také zapojil do mezinárodního projektu Eurobarometr. Tomuto projektu se věnují vědečtí pracovníci z NIDM, například František Pelka.²²⁹

V devadesátých letech vstoupil do oblasti výzkumu grantový systém. Částečně tak nahradil nepřítomnost výzkumných organizací. Po roce 1989 došlo ke zrušení výzkumu mládeže v rámci Československé akademie věd. Posléze byly zrušeny všechny vědecké a výzkumné instituce, které se zabývaly výzkumem mládeže. Například zanikla sekce sociologie mládeže v rámci sociologické společnosti. Sak situaci komentuje následovně:

²²⁶ Srov. *Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy* [online]. Praha: MŠMT, © 2006 [cit. 2011-03-05]. Výzkum a vývoj. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/vyzkum>>.

²²⁷ Srov. Tamtéž.

²²⁸ *Ústav pro informace ve vzdělávání* [online]. Praha: MŠMT [cit. 2011-03-04]. Dostupné na WWW: <<http://www.uiv.cz/clanek/240/1869>>.

²²⁹ Srov. SAK, P. Česká sociologie mládeže. In *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2011-03-04]. Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=book&d_1=book_3>.

„Při neexistenci vědecké koncepce v oblasti výzkumu mládeže je na odpovědnosti a vědecké erudici jednotlivých badatelů, zda společnost získá vědeckou reflexi o své mládeži a v jaké míře a kvalitě. Není však v možnostech jedinců ve vědě na základě dílčích a grantových výsledků vytvářet kumulativní poznání.“²³⁰ Sak se zařadil mezi iniciátory, kteří se pokoušeli institucionalizovat výzkum mládeže. V roce 1991 bylo založeno Výzkumné a informační středisko, které spadalo pod Institut dětí a mládeže. V letech 1992 až 1995 vydávalo odborný bulletin *Mládež, stát, společnost*. Na práci týkající se daného časopisu se podíleli Dubský a Marhounová. V roce 1995 MŠMT přestalo časopis finančně podporovat. Poté byl ještě po dva roky vydáván Domem dětí a mládeže města Prahy. Vedení Institutu dětí a mládeže chtělo v té době zaměřit svou pozornost především na přímou práci s dětmi. Dobové podmínky neumožnily, aby se Výzkumné a informační středisko dokázalo vypracovat na dobrou vědeckou výzkumnou úroveň.²³¹

Bulletin *Mládež, stát, společnost* byl čtvrtletníkem vydávaného měsíčníku *Za školou* (1990-1995). Čtenářům předkládal především výsledky historického, komparativního a empirického výzkumu rozmanitých oblastí života a výchovy dětí a mládeže ve volném čase. Od roku 1998 vychází několikrát do roka *Informační listy*, které však plní jen dílčí úlohy. Ukončení vydávání časopisů *Za školou* a *Mládež, stát, společnost* se nepodařilo zamezit. Během následujících let nedošlo ani ke kompenzování této významné ztráty. Pedagogice volného času dětí a mládeže se tak bohužel nedostává dostatečné a velmi potřebné prezentace.²³²

V současné době probíhá výzkum volného času dětí a mládeže především v rámci činnosti pracovníků NIDM a společnosti Insoma (viz Kapitola 3, s. 37-41). NIDM někdy při realizaci svých výzkumů spolupracuje s některými soukromými společnostmi, například s Factum Invenio, společností s ručením omezeným. Factum Invenio vznikla v roce 1991. V devadesátých letech patřila mezi první založené soukromé agentury výzkumu trhu.²³³ Výzkumy jsou realizovány také na vysokých školách. Příkladem může být Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny, který je psychologickým výzkumným pracovištěm Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně.

²³⁰ SAK, P. Česká sociologie mládeže. In *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2011-03-04]. Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=book&d_1=book_3>.

²³¹ Srov. Tamtéž.

²³² HOFBAUER, B. Vývoj a současný stav a výhled pedagogiky volného času v České republice. In *Výchova a volný čas. Sborník příspěvků 1. mezinárodní konference o výchově a volném čase*. České Budějovice: JU, Teologická fakulta, 2006, s. 37.

²³³ Srov. *Factum Invenio* [online]. Praha: ppm factum, © 2010 [cit. 2011-03-20]. Dostupné na WWW: <<http://www.factum.cz/o-nas.html>>.

Pedagogika volného času se jako samostatná disciplína začala vytvářet až v období devadesátých let. Podle Vážanského je jedním z neodkladných úkolů státních orgánů státní a veřejné správy „konstituovat skutečně solidní obor Pedagogiky volného času, včetně výzkumné činnosti“.²³⁴ Svou monografií *Základy pedagogiky volného času* (2001) uzavírá těmito slovy: „Založení institutu pro výzkum volného času prozatím spadá do říše snů. Chce-li však politika a věda o volném čase dosahovat efektivnějších výsledků, pak se do života musí uvést volnočasově orientovaný vědecký základní a průběžný výzkum. V úzké kooperaci oborově příbuzných pracovišť v tuzemsku i v zahraničí pak odborníci přistoupí ke vzájemné výměně názorů a přispějí k posílení pozice pedagogiky volného času ve škále aplikovaných pedagogických disciplín.“²³⁵

4.2 Osobnosti výzkumu volného času dětí a mládeže po roce 1989

Výzkumu mládeže v ČR se od sedmdesátých let až po současnost věnuje především sociolog Petr Sak. Po absolvování vysokoškolských studií působil v řadě výzkumných institucí. Pracoval v Ústavu pro filosofii a sociologii Československé akademie věd (ČSAV), Metodickém poznávacím středisku a Institutu dětí a mládeže MŠMT ČR. V současné době se dlouhodobě podílí na realizaci výzkumů firmy Insoma. Během své vědecké dráhy uskutečnil více než padesát sociologických výzkumů. Některé z nich byly zaměřeny také na způsob naplnění volného času. Jeho výsledná zjištění byla často publikována knižně. Lze uvést nejznámější díla, kterými jsou *Proměny české mládeže* (Petrklíč, 2000) a *Mládež na křižovatce* (Svoboda Servis, 2004). Spoluautorkou druhé jmenované knihy je jeho dcera socioložka Karolína Kolesárová-Saková.²³⁶ Sak se již od počátku devadesátých let snaží o kategorické sjednocení empirických poznatků o mládeži. Volný čas je v jeho vědecké práci pouze jedním z mnoha zkoumaných jevů. Sak se zabývá problematikou sociální deviance, hodnotovými orientacemi, spiritualitou, vývojem generace a jejím působením na reprodukci společnosti, sociálně ekonomickým postavením mladých lidí, novými informačními technologiemi, politickou participací mládeže, evropskou integrací a dalšími významnými tématy současnosti.²³⁷

²³⁴ VÁŽANSKÝ, M. *Základy pedagogiky volného času*, s. 164.

²³⁵ Tamtéž.

²³⁶ Srov. SAK, P. *Proměny české mládeže*, s. 296.

²³⁷ Srov. SAK, P. Česká sociologie mládeže. In *Insoma* [online]. © 2001 [cit. 2011-03-04]. Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=book&d_1=book_3>.

Počátkem devadesátých let se fenoménem volného času zabývali: Cairola, Dubský, Dolečková, Horáčková, Kuchař, Sak, Sekanina, Steiniger, Šimice, Žáková a další (viz *Srovnávací analýza výzkumu zájmu dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace*, s. 43). Někteří z nich pracují v oblasti českého výzkumu doposud. Mezi další představitele, kteří se zabývali výzkumem volného času dětí a mládeže v průběhu devadesátých let a v prvním desetiletí jednadvacátého století, patřili například Gabčová, Jíra, Kolář a Poustková (viz Kapitola 3.1, s. 42-49). Jmenovaní vědci se věnovali výzkumu volného času dětí a mládeže přímo. Volný čas byl hlavním tématem jejich výzkumných šetření.

Sociolog Vladimír Dubský a pedagog Otakar Jíra jsou autory významného výzkumu *Srovnávací analýza výzkumu zájmu dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace* (1994). Dubský přednášel a doposud působí na několika českých vysokých školách (např. Univerzita Jana Amose Komenského Praha²³⁸, Bankovní institut vysoká škola²³⁹, Policejní akademie České republiky v Praze²⁴⁰). Dubský je také spoluautorem odborné studie *Struktura a vývoj volnočasových aktivit dětí a mládeže* z roku 1992 (viz Kapitola 3.1.1, s. 42), kterou zpracoval společně se Sakem a Horáčkovou. Jíra vyučuje například na Teologické fakultě Jihočeské univerzity (TF JU)²⁴¹ a je členem výkonného výboru Asociace vzdělavatelů pedagogů volného času (AVPVČ).²⁴²

Po roce 1989 se výzkum volného času dětí a mládeže uskutečňoval také v rámci zkoumání obecných charakteristik dětí a mládeže (viz Kapitola 3.2, s. 50-65). Volný čas nebyl v těchto výzkumech hlavním předmětem bádání. Výzkumníci se jím zabývali vedle ostatních sledovaných skutečností, aby mohli předložit celkovou charakteristiku věkových skupin dětí a mládeže v daném časovém období.

V devadesátých letech dvacátého století a v prvním desetiletí jednadvacátého století se výzkumem vlastností věkových skupin dětí a mládeže zabývali například tyto vědečtí

²³⁸ Srov. *Univerzita Jana Amose Komenského Praha, s.r.o.* [online]. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, s.r.o., © 2007-2011 [cit. 2011-03-08].

Dostupné na WWW: <<http://www.ujak.cz/katedra-vd-personal.php>>.

²³⁹ Srov. *Informační systém BIVŠ* [online]. Praha: Bankovní institut vysoká škola, a.s., © 2003-2010 [cit. 2011-03-08]. Dostupné na WWW:

<<http://is.bivs.cz/predmety/predmet.pl?lang=cs;kod=B103SOC;fakulta=6110;obdobi=>>.

²⁴⁰ Srov. *Policejní akademie České republiky v Praze* [online]. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, © 2000 [cit. 2011-03-08].

Dostupné na WWW: <<http://aplikace.mvcr.cz/archiv2008/akademie/katedry/ksv.html>>.

²⁴¹ Srov. *Teologická fakulta Jihočeské univerzity* [online]. České Budějovice: TF JU, © 2008-2010 [cit. 2011-03-09]. Dostupné na WWW: <<http://www.tf.jcu.cz/katedry/kpd/vyuka/jira>>.

²⁴² Srov. *Asociace vzdělavatelů pedagogů volného času univerzity* [online]. České Budějovice: AVPVČ, [cit. 2011-03-09]. Dostupné na WWW: <<http://www.avpvc.cz/index.htm>>.

pracovníci: Jirák, Jíra, Kolář, Köpplová, Lacinová, Michalčáková, Ondrušková, Pelka, Rychtecký, Sak, Saková, Šmahel. Mnozí z nich se věnují učitelské profesi na českých vysokých školách.

Na třech výzkumných šetřeních, se kterými seznamovala podkapitola 3.2, se podílel sociolog Pelka. František Pelka se dlouhodobě zaměřuje na výzkum mládeže, oblast vzdělávání, dalšího vzdělávání a uplatnění na trhu práce. Je členem občanského sdružení Hermés.²⁴³ Sdružení vzniklo v roce 1997 a jedním z jeho zakladatelů byl také Petr Sak. V prvních letech své existence si sdružení Hermés kladlo za cíl „nalézat, ukazovat a analyzovat cesty a směřování českého mediálního světa, zejména televizního a rozhlasového vysílání, k transparentnímu vlastnictví médií a k etice v působení médií.“²⁴⁴ Od roku 2004 však produkuje většinou pouze teoreticko-politologické úvahy a výzkumné poznatky, které se snaží šířit do oblasti praxe, především do vědních oborů týkajících se vzdělání. V roce 2005 Hermés obdrželo grant z Evropského sociálního fondu (ESF). Získané finanční prostředky byly určeny na další vzdělávání pracovníků médií, výzkum dané problematiky a rozvoj vzdělávání v oblasti digitalizovaného vysílání.²⁴⁵

Jan Jirák se zabývá rozvíjením mediální výchovy v českém prostředí a je členem Katedry mediálních studií Fakulty sociálních věd Univerzity Karlovy.²⁴⁶ David Šmahel působí v Institutu výzkumu dětí, mládeže a rodiny na Masarykově univerzitě v Brně. Ve svých výzkumných projektech se zabývá především vztahem dětí a mládeže k internetu.²⁴⁷ Antonín Rychtecký vyučuje na Katedře pedagogiky, psychologie a didaktiky tělesné výchovy a sportu Fakulty tělesné výchovy a sportu Univerzity Karlovy. Na této fakultě je členem Vědecké rady. Současně vykonává funkci předsedy České olympijské akademie, člena Evropské společnosti psychologie sportu (FEPSAC) nebo člena Vědecké rady Univerzity Palackého v Olomouci.²⁴⁸

²⁴³ Srov. JIRÁK, J.; WOLÁK, R. *Mediální gramotnost: nový rozměr vzdělání*. [online]. Praha: Radioservis, a.s., 2007 [cit. 2011-03-15]. Dostupné na WWW: <http://medialnivychova.fsv.cuni.cz/MVP-1-version1-Jirak_Wolak_Mediální_gramotnost_Novy_rozmer_vzdelavani.pdf>.

²⁴⁴ *Hermesmedia.cz* [online]. [cit. 2011-03-15].

Dostupné na WWW: <<http://www.hermesmedia.cz/?q=hermes-obcanske-sdruzeni>>.

²⁴⁵ Srov. Tamtéž.

²⁴⁶ Srov. JIRÁK, J.; WOLÁK, R. *Mediální gramotnost: nový rozměr vzdělání* [online]. Praha: Radioservis, a.s., 2007 [cit. 2011-03-15]. Dostupné na WWW: <http://medialnivychova.fsv.cuni.cz/MVP-1-version1-Jirak_Wolak_Mediální_gramotnost_Novy_rozmer_vzdelavani.pdf>.

²⁴⁷ Srov. *Masarykova univerzita: Fakulta informatiky* [online]. Brno: Masarykova univerzita, © 1996-2009 [cit. 2011-03-15]. Dostupné na WWW: <<http://www.muni.cz/fi/people/3068>>.

²⁴⁸ Srov. *Katedra pedagogiky, psychologie a didaktiky TV a sportu* [online]. Praha: Univerzita Karlova, © 2008, poslední aktualizace 29.9.2009 [cit. 2011-03-15]. Dostupné na WWW: <<http://www.ftvs.cuni.cz/katedry/ppd/rychtecky.php>>.

Čeští vědci se koncem let devadesátých a počátkem jednadvacátého století věnovali výzkumu mládeže v rámci programu Eurobarometr. Na jednotlivých výzkumech se v ČR podíleli například vědečtí pracovníci Pelka, Ondrušková a Švestka.

4.3 Zkoumané oblasti volného času dětí a mládeže po roce 1989

Výzkumů, které se po roce 1989 zabývaly zkoumáním volného času dětí a mládeže přímo, není zase takové množství. Do třetí přehledové kapitoly diplomové práce jich bylo vybráno celkem devět. Většinou byly uskutečněny na podnět Národního institutu dětí a mládeže a jsou tudíž k dispozici k nahlédnutí v elektronické databázi Národního registru výzkumů o dětech a mládeži.²⁴⁹

Je potřeba upozornit na skutečnost, že Národní registr výzkumů o dětech a mládeži nezahrnuje kompletní přehled výzkumných šetření. O realizaci některých výzkumů se lze dozvědět z odborných publikací. Například terénní výzkumná sonda *Letní aktivita* z roku 1992 není v Registru uveřejněna. Informace o její realizaci obsahuje monografie Petra Saka *Proměny české mládeže* (2000).

Výzkumy realizované po roce 1989, které se zabývaly problematikou volného času dětí a mládeže přímo, se v souhrnu zaměřovaly na následující témata:

- obsah a struktura volnočasových aktivit,
- aktivní a pasivní trávení volného času,
- faktory ovlivňující volný čas,
- zařízení pro volný čas,
- oblast činnosti zájmových útvarů,
- organizace a forma letních prázdninových aktivit,
- participace na volném čase na poli rodiny, školy, občanských sdružení a státu,
- specifika způsobu trávení volného času romských dětí,
- úloha otevřených klubů. (viz Kapitola 3.1, s. 42-49)

Výzkumné týmy NIDM některá výzkumná šetření během let opakují – zkoumají shodná témata, ale během uplynutí určité doby. Tím vytvářejí časové řady, které bývají využívány k srovnávacím výzkumům. Například přibližně po dvou letech jsou dětem a mládeži pokládány otázky, jakými volnočasovými aktivitami naplňují svůj volný čas.

²⁴⁹ Srov. *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, © 2005-8 [cit. 2010-09-02]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/uvod.php?kod=&lang=CZ>>.

U dětí a mládeže lze potom sledovat změny ve vývoji atraktivnosti činností ve volném čase. V této souvislosti je možné podotknout, že nejvhodnější a relativně nejpřesnější technikou při zkoumání způsobu naplnění volného času je časový snímek. „Časový snímek je velmi náročná výzkumná technika, která zachycuje průběh činnosti člověka v jeho volném čase, pracovní době.“²⁵⁰ Čihovský připomíná, že volný čas člověka by měl být zkoumán v kontextu jeho životního stylu a sociálním statutem. Dále by měl být doplněn dotazníkem nebo rozhovorem, aby došlo k podrobnějšímu vysvětlení daných souvislostí.²⁵¹

Mezi výzkumy zaujímá zvláštní postavení *Srovnávací analýza výzkumu zájmu dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace*, uskutečněná v roce 1994. Zabývala se třinácti výzkumnými studii z počátku devadesátých let. Podle výsledných zjištění *Srovnávací analýzy* se výzkumné studie těchto odborníků nedostatečně věnovaly vztahu volného času dětí a mládeže, rodiny, státu a občanských sdružení. Teoretický výzkum se snažil odhalit oblasti, které ještě nebyly dostatečně prozkoumány. V závěrečné zprávě poté upozorňuje na témata, kterým by měla být věnována větší pozornost.²⁵²

O tři roky později, v roce 1997, byl uskutečněn výzkum *Děti, mládež a volný čas* (viz Kapitola 3.1.4, s. 44-45). Závěrečnou zprávu o výzkumu zpracoval Otakar Jíra. Tento výzkum reagoval na výsledky *Srovnávací analýzy* a ve svém zkoumání se již věnoval významnému tématu participace na volném čase dětí a mládeže na poli rodiny, školy, občanských sdružení a státu. Je důležité připomenout, že součástí závěrečné výzkumné zprávy byla také doporučení možností řešení problémových oblastí volného času dětí a mládeže.²⁵³

U většiny výzkumů volného času, uveřejněné v Národním registru, se výzkumníci zaměřují na výzkumný vzorek dětí a mládeže. Výzkum *Zdroje informací a kritéria při výběru volnočasových aktivit* (viz Kapitola 3.1.7, s. 47) je specifický ve skutečnosti, že zkoumal postoje a názory souboru rodičů dětí.²⁵⁴ Tento výzkum sledoval rovněž vliv

²⁵⁰ ČIHOVSKÝ, J. *Sociologický výzkum*, s. 33.

²⁵¹ Srov. Tamtéž.

²⁵² Srov. *Srovnávací analýza výzkumu zájmu dětí a mládeže ve volném čase a možnosti jejich realizace*. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-12]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

²⁵³ Srov. *Děti, mládež a volný čas*. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-14]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

²⁵⁴ *Zdroje informací a kritéria při výběru volnočasových aktivit*. In *Národní registr výzkumů o dětech a mládeži* [online]. Praha: NIDM, 2004 [cit. 2010-10-18]. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/registr.php>>.

rodinné charakteristiky na výběr volnočasových aktivit dítěte. Výzkumní pracovníci se zabývali významným tématem – vztah volného času dětí a rodiny – které bylo podle *Srovnávací analýzy* v první polovině devadesátých let značně opomíjeno. Daný výzkum se uvedené problematice věnuje velmi podrobně.

Výzkumy, realizované počátkem jednadvacátého století, které by byly na volný čas dětí a mládeže zaměřené přímo, obsahuje Národní registr výzkumů poskrovnu. Výzkumy z tohoto časového období předložené v Kapitole 3.1 se zabývají zajímavými tématy současnosti. Jde například o výzkumy *Romské děti v aspektu volnočasových aktivit* (2008) a *Úloha otevřeného klubu v systému institucí pečujících o volný čas dětí a mládeže* (2009). Obě velice hodnotné výzkumné studie byly zpracovány pod vedením kantorů z Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity v Brně.

Pro oblast výzkumu volného času byly velice přínosné také všeobecné výzkumy dětí a mládeže. Úkolem většiny těchto výzkumů bylo získání poznatků, které by podaly komplexní charakteristiku mládeže v daném časovém období. Proto bylo nutné, aby svou pozornost zaměřily také na zkoumání vztahu dětí a mladých lidí k volnému času a k dalším jevům, které s ním bezprostředně souvisí.

V devadesátých letech se vědecké práce odborníků, kteří se zaměřovali na výzkum dětí a mládeže v obecné rovině, zabývaly následujícími tématy volného času:

- společenské podmínky pro volný čas,
- nabídka využití volného času ze státem řízené a nevládní oblasti,
- podpora volného času na úrovni veřejné správy a subjektů nestátní povahy,
- faktory ovlivňující způsob a formu trávení volného času,
- aktivní a pasivní způsob naplnění volného času,
- překážky lepšího využívání volného času,
- struktura volného času a volba volnočasových aktivit,
- nejčastěji provozované volnočasové aktivity,
- účast na pravidelné zájmové činnosti,
- počet školních družin, školních klubů nebo středisek volného času,
- zkomercializované oblasti volného času,
- volný čas a média (množství volného času věnovaného médiím, druhy nejčastěji čtených deníků, frekvence sledování televizních stanic, motivace ke sledování televizních programů, oblíbenost televizních žánrů atd.),
- zodpovědnost za způsob trávení volného času. (viz Kapitola 3.2, s. 50-65)

Výše jmenovaným tématům volného času se věnovali také představitelé výzkumu dětí a mládeže v jednadvacátém století. V jejich výzkumech se však začíná častěji řešit problematika nízkoprahových volnočasových zařízení, participace mladých lidí na společenském a politickém dění nebo otázka volného času věnovaného internetu.

Výzkum volného času dětí a mládeže v ČR byl ovlivněn také programem Evropské unie – Eurobarometr. Vědečtí pracovníci NIDM předkládali české mládeži přeložené dotazníky Eurobarometru a tím získali možnost srovnávání postojů a názorů mladých lidí v ČR a mládeže v zemích EU. Národní registr výzkumů o dětech a mládeži obsahuje tři výzkumy takového druhu. (viz Kapitola 3.3, s. 66-68) Konaly se ještě před vstupem ČR do EU. Danými výzkumy se zabývali například vědečtí pracovníci Pelka, Ondrušková a Švestka.

Výzkumná šetření Eurobarometru realizovaná týmy NIDM se zabývala například následujícími tématy vztahujícími se k volnému času:

- nejčastěji provozované volnočasové aktivity,
- genderové rozdíly ve způsobu trávení volného času,
- věkové rozdíly ve způsobu trávení volného času,
- vliv dosaženého vzdělání na způsob trávení volného času,
- participace na činnosti různých organizací,
- využívání počítačových dovedností.

ZÁVĚR

Diplomová práce se zabývala vývojem výzkumu volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989. Za pomoci sestaveného přehledu třiceti realizovaných výzkumů a zdrojů odborné literatury bylo vytvořeno závěrečné shrnutí, které se věnovalo třem tématickým okruhům ve vývoji daného výzkumu – institucionálnímu a organizačnímu zajištění, vědeckým pracovníkům a zkoumaným oblastem. Ve čtvrté shrnující kapitole jsou rovněž připomenuty změny, které do oblasti výzkumu přinesly události spojené s pádem komunistického režimu.

Do přehledu výzkumů, které obsahuje kapitola třetí, byly vybrány výzkumy trojího druhu. Jednalo se o výzkumy zaměřené přímo na volný čas dětí a mládeže, výzkumy orientované na děti a mládež a výzkumy v rámci programu Eurobarometr. Výzkumných šetření, jejichž hlavním předmětem je zkoumání volného času, není mnoho. Je důležité připomenout skutečnost, že v České republice dosud nebyl založen Institut pro výzkum volného času. Podle Vážanského je vznik takového zařízení prozatím pouhou vidinou do budoucna. Pro zabývání se výzkumem volného času dětí a mládeže jsou proto velmi podstatné výzkumy zaměřené na děti a mládež. Mnoho z nich se vedle svého hlavního výzkumného cíle orientuje také na oblast volného času. Jejich výsledná zjištění bývají pro výzkum volného času velice přínosná.

Cílem diplomové práce bylo přispět k systematickému upřesnění vývoje výzkumu volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989. Výzkumný problém byl stanoven otázkou: „Jak se vyvíjel výzkum volného času dětí a mládeže v ČR po roce 1989?“ Výzkumná šetření, která jsou v diplomové práci charakterizována, jsou řazena v časovém sledu podle data realizace od nejstaršího po nejčasnější. Uspořádání podle roku uskutečnění pomohlo ke koncipování závěrečného shrnutí, ve kterém mohlo být poté dospěno k popisu případných změn v institucionálním a organizačním zajištění, personálním obsazení a zkoumaných oblastech výzkumu volného času dětí a mládeže. Naskytl se tím možnost sledovat vzájemnou návaznost některých výzkumů. Například bylo možné pozorovat vývoj v tématickém zaměření.

Při studiu k diplomové práci nebyla bohužel nalezena odborná literatura, která by se podrobněji věnovala výzkumu volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989. Určité informace o výzkumu volného času v České republice je možné nalézt v dílech Vážanského a Hofbauera, významných představitelů pedagogiky volného času.

Daná skutečnost upozorňuje na velkou potřebu se tomuto tématu do budoucnosti více věnovat. Téma výzkumu volného času dětí a mládeže po roce 1989 si žádá podrobnější zkoumání, než mu bylo ze strany odborníků poskytováno. Samotné výzkumy volného času dětí a mládeže by měly být realizovány častěji a více se zaměřovat na aktuální témata současné doby.

Získané poznatky, které přináší diplomová práce, mohou být využity při dalším zkoumání předloženého tématu. Vývoj výzkumu volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989 by si zasloužil větší pozornosti a rozsáhlejšího bádání.

Seznam literatury

- BAKALÁŘ, E. *Umění odpočívat*. Praha: Práce, 1978. ISBN 24-103-78.
- CARIUS, F.; GERNIG, B. *Was ist Freizeitwissenschaft?: Konzeption, Entwicklungsstand, weltweiter Vergleich*. Aachen: Shaker Verlag, 2010. ISBN 978-3-8322-8962-1. ISSN 1864-7626.
- ČÁP, J. *Psychologie výchovy a vyučování*. Praha: Karolinum, 1997. ISBN 80-7066-534-3.
- ČÍŽKOVÁ, J. et al. *Přehled vývojové psychologie*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 1999. ISBN 80-7067-953-0.
- FALTÝSKOVÁ, J. Koncepce výchovy ve volném čase. In NĚMEC, J. et al. *Kapitoly ze sociální pedagogiky a pedagogiky volného času pro doplňující pedagogické studium*. Brno: Paido, 2002. ISBN 80-7315-012-3.
- FREERICKS, R.; HARTMANN, R.; STECKER, B. *Freizeitwissenschaft: Handbuch für Pedagogik, Management und nachhaltige Entwicklung*. Oldenbourg: Wissenschaftsverlag, 2010.
- GEIST, B. *Sociologický slovník*. Praha: Victoria Publishing, 1992. ISBN 80-85605-28-7.
- GIDDENS, A. *Sociologie*. Praha: Argo, 1999. ISBN 80-7203-124-4.
- HAVLÍK, R; KOŤA, J. *Sociologie výchovy a školy*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-635-7.
- HÁJEK, B; HARMACH, J. et al. *Děti, vedoucí, volný čas*. Praha: IDM MŠMT, 2004. ISBN 80-86784-06-1.
- HOFBAUER, B. *Děti, mládež a volná čas*. Praha: Portál, 2004. ISBN 80-7178-927-5.
- HOFBAUER, B. Vývoj a současný stav a výhled pedagogiky volného času v České republice. In *Výchova a volný čas. Sborník příspěvků 1. mezinárodní konference o výchově a volném čase*. České Budějovice: JU, Teologická fakulta, 2006. ISBN 80-7040-849-9.
- HŘÍCHOVÁ, M.; NOVOTNÁ, L.; MIŇHOVÁ, J. *Vývojová psychologie pro učitele*. Plzeň: Západočeská univerzita v Plzni, 2000. ISBN 80-7082-626-6.
- JAKABČIC, I. *Základy vývinovej psychológie*. Bratislava: IRIS, 2002. ISBN 80-89018-34-3.
- KAVANOVÁ, A; CHUDÝ, Š. *Výchova a volný čas*. Zlín: Univerzita Tomáše Bati ve Zlíně, Univerzitní institut, 2005. ISBN 80-7318-266-1.

- KRAUS, B. et al. *Středoškolská mládež a její svět na přelomu století*. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-125-1.
- KRAUS, B. *Sociální aspekty výchovy*. Hradec Králové: Gaudeamus, 1998. ISBN 80-7041- 841-9.
- KRAUS, B. *Sociologie výchovy*. Hradec Králové: Pedagogická fakulta v Hradci Králové, 1984. ISBN 60-210-84.
- LACINOVÁ, L.; MICHALČÁKOVÁ, R. Dítě a jeho rodina: Rodina očima jedenáctiletého dítěte. In SMÉKAL, V.; LACINOVÁ, L.; KUKLA, L. (eds.) *Dítě na prahu dospívání*. Brno: Barrister & Principal, 2004, s. 151-159. ISBN 80-86598-84-5.
- NĚMEC, J. et al. *Kapitoly ze sociální pedagogiky a pedagogiky volného času pro doplňující pedagogické studium*. Brno: Paido, 2002. ISBN 80-7315-012-3.
- ONDREJKOVIČ, P. *Úvod do metodológie spoločenskovedného výskumu*. Bratislava: VEDA, vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied, 2007. ISBN 978-80-224-0970-4.
- PAL'A, G; JENČO, J. (eds.) *Volný čas dospelých na počiatku 21. storočia*. Prešov: Prešovská univerzita – Gréckokatolícka bohoslovecká fakulta, 2008. ISBN 978- 80-8068-877-6.
- PÁNA, L.; SOMR, M. *Metodologie a metody výzkumu*. České Budějovice: Vysoká škola evropských a regionálních studií, 2007. ISBN 978-80-86708-52-2.
- PÁVKOVÁ, J. et al. *Pedagogika volného času: Teorie, praxe a perspektivy mimoškolní výchovy a zařízení volného času*. 3. aktualiz. vyd. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-711-6.
- PÁVKOVÁ, J. *Průvodce studiem oboru Pedagogika volného času*. Liberec: Technická univerzita v Liberci, Pedagogická fakulta, 2003. ISBN 80-7083-757-8.
- PRŮCHA, J. *Moderní pedagogika*. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7367-047-X.
- PRŮCHA, J. *Pedagogické teorie a výzkumy na západě*. Praha: Karolinum, 1992. ISBN 80-7066-628-5.
- PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. Praha: Portál, 1995. ISBN 80-7178-029-4.
- PRŮCHA, J. *Přehled pedagogiky*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-399-4.
- SAK, P. *Proměny české mládeže: Česká mládež v pohledu sociologických výzkumu*. Praha: Petrklíč, 2000. ISBN 80-7229-042-8.
- SAK, P.; SAKOVÁ, K. *Mládež na křižovatce*. Praha: Svoboda Servis, 2004. ISBN 80-86320-33-2.
- SEKOT, A. *Sociologie v kostce*. Brno: Paido, 2006. ISBN 80-7315-126-X.

SPOUSTA, V. *Kapitoly z pedagogiky volného času*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 1996. ISBN 80-210-1274-9.

SPOUSTA, V. et al. *Metody a formy výchovy ve volném čase*. Brno: Masarykova univerzita, Pedagogická fakulta, 1998. ISBN 80-210-1275-7.

SURYNEK, A.; KOMÁRKOVÁ, R.; KAŠPAROVÁ, E. *Základy sociologického výzkumu*. Praha: Management Press, 2001. ISBN 80-7261-038-4.

ŠVEC, Š. *Metodologie věd o výchově: Kvantitativně-scientické a kvalitativně-humanitní přístupy v edukačním výzkumu*. Brno: Paido, 2009. ISBN 978-80-7315-192-8.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie: Dětství, dospělost, stáří*. Praha: Portál, 2000. ISBN 80-7178-308-0.

VÁŽANSKÝ, M. *Základy pedagogiky volného času*. Brno: Print-Typia, 2001. ISBN 80-86384-00-4.

VESELÁ, J. *Jak ve volném čase?* Hradec Králové: Gaudeamus, 1997. ISBN 80-7041-146-5.

VESELÁ, J. *Sociologický výzkum a jeho techniky*. Pardubice: Univerzita Pardubice, 1999. ISBN 80-7194-188-3.

Seznam elektronických zdrojů a dokumentů

Asociace vzdělavatelů pedagogů volného času univerzity [online]. České Budějovice: AVPVČ. Dostupné na WWW: <<http://www.avpvc.cz/index.htm>>.

ČIHOVSKÝ, J. *Sociologický výzkum*. Olomouc: Univerzita Palackého, 2006 [online]. Dostupné na WWW: <http://search.seznam.cz/?q=sociologick%C3%BD+v%C3%BDzkum&sid=-6mc_MISwjKZfejzj6nw&sourceid=top&thru=sug>.

European Commission: Public Opinion [online]. Belgie: Brusel, poslední aktualizace 21. 1. 2011. Dostupné na WWW: <http://ec.europa.eu/public_opinion/index_en.htm>.

Factum Invenio [online]. Praha: ppm factum, © 2010. Dostupné na WWW: <<http://www.factum.cz/>>.

Hermesmedia.cz [online]. Dostupné na WWW: <<http://www.hermesmedia.cz>>.

Informační systém BIVŠ [online]. Praha: Bankovní institut vysoká škola, a.s., © 2003-2010. Dostupné na WWW: <<http://is.bivs.cz/?fakulta=6110;kod=B103SOC>>.

Informační centrum OSN v Praze [online]. Úmluva o právech dítěte. Dostupné na WWW: <<http://www.osn.cz/dokumenty-osn/soubory/umluva-o-pravech-ditete.pdf>>.

Insoma: výzkum sociologický, internetový, mediální, marketingový [online]. © 2001. Dostupné na WWW: <<http://www.insoma.cz/>>.

Institut výzkumu dětí, mládeže a rodiny [online]. Brno © 2008. Dostupné na WWW: <<http://www.ivdmr.fss.muni.cz/info/index.php>>.

JIRÁK, J.; WOLÁK, R. *Mediální gramotnost: nový rozměr vzdělání*. [online]. Praha: Radioservis, a.s., 2007. Dostupné na WWW: <http://medialnivychova.fsv.cuni.cz/MVP-1-version1-Jirak_Wolak_Mediální_gramotnost_Novy_rozmer_vzdelavani.pdf>.

KAPLÁNEK, M. *Nauka o volném čase*. Nepublikované skriptum. In *Teologická fakulta Jihočeské univerzity* [online]. České Budějovice: TF JU, © 2008-2010. Dostupné na WWW: <<http://www.tf.jcu.cz/katedry/kpd/vyuka/kaplanek>>.

KAPLÁNEK, M. *Volný čas*. Nepublikované skriptum. In *Teologická fakulta Jihočeské univerzity* [online]. České Budějovice: TF JU, © 2008-2010. Dostupné na WWW: <<http://www.tf.jcu.cz/katedry/kpd/vyuka/kaplanek>>.

Katedra pedagogiky, psychologie a didaktiky TV a sportu [online]. Praha: Univerzita Karlova, © 2008, poslední aktualizace 29.9.2009. Dostupné na WWW: <<http://www.ftvs.cuni.cz>>.

Klíče pro život [online]. Praha: NIDM. Dostupné na WWW: <<http://www.nidm.cz/projekty/realizace-projektu/klice-pro-zivot>>.

LAMPRECHT, M; STAMM, H. *Struktury a funkce volného času v současnosti*. [online]. In *Die soziale Ordnung der Freizeit*. Zürich: Seismo, 1994. In *Teologická fakulta Jihočeské univerzity* [online]. České Budějovice: TF JU, © 2008-2010. Dostupné na WWW: <http://www.tf.jcu.cz/katedry/kpd/pvc/studijni_materialy>.

Masarykova univerzita: Fakulta informatiky [online]. Brno: Masarykova univerzita, © 1996-2009. Dostupné na WWW: <<http://www.muni.cz>>.

Ministerstvo školství, mládeže a tělovýchovy [online]. Praha: MŠMT, © 2006. Dostupné na WWW: <<http://www.msmt.cz/>>.

Národní informační centrum pro mládež [online]. Praha: NIDM Dostupné na WWW: <<http://www.icm.cz/>>.

Národní institut dětí a mládeže [online]. Praha: NIDM. Dostupné na WWW: <<http://www.nidm.cz/>>.

Národní registr výzkumů o dětech a mládeži [online]. Praha: NIDM, © 2005-8. Dostupné na WWW: <<http://www.vyzkum-mladez.cz/>>.

Policejní akademie České republiky v Praze [online]. Praha: Ministerstvo vnitra České republiky, © 2000. Dostupné na WWW: <<http://www.polac.cz/>>.

Program mládež v akci [online]. Praha: NIDM. Dostupné na WWW: <<http://www.mladezvakci.cz/>>.

První kroky: metodická příručka pro výchovu k lidským právům [online]. Úmluva o právech dítěte s komentářem.

Dostupné na WWW: <<http://www.amnesty.cz/vychova/dokument.php?idPart=1>>.

SAK, P. Česká sociologie mládeže. In *Insoma – výzkum sociologický, internetový, mediální, marketingový* [online]. © 2001.

Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=book&d_1=book_3>.

SAK, P. Mládež a její výzkum. In *Insoma – výzkum sociologický, internetový, mediální, marketingový* [online]. © 2001.

Dostupné na WWW: <http://www.insoma.cz/index.php?id=1&n=6&d_1=article>.

Teologická fakulta Jihočeské univerzity [online]. České Budějovice: TF JU, © 2008-2010. Dostupné na WWW: <<http://www.tf.jcu.cz/>>.

University of Waterloo: Applied health science recreation and leisure studies [online].

Kanada: University of Waterloo, © 1992-2011.

Dostupné na WWW: <<http://www.ahs.uwaterloo.ca/rec/about/facstaff.html>>.

Univerzita Jana Amose Komenského Praha, s.r.o. [online]. Praha: Univerzita Jana Amose Komenského Praha, s.r.o., © 2007-2011.

Dostupné na WWW: <<http://www.ujak.cz/>>.

Ústav pro informace ve vzdělávání [online]. Praha: MŠMT.

Dostupné na WWW: <<http://www.uiv.cz/>>.

Volný čas a prevence u dětí a mládeže [online]. Praha: MŠMT ČR, 2002.

Dostupné na WWW: <<http://aplikace.msmt.cz/PDF/Volnycas.pdf>>.

ABSTRAKT

SOJKOVÁ, E. *Výzkum volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989*. České Budějovice 2011. Diplomová práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Katedra pedagogiky. Vedoucí práce M. Kaplánek.

Klíčová slova: volný čas, děti a mládež, volný čas dětí a mládeže, výzkum volného času

Diplomová práce se zaměřuje na výzkum volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989. Zabývá se jím z hlediska institucionálního a organizačního zajištění, personálního obsazení a tématického zaměření.

První dvě kapitoly předkládají základní teoretické uvedení do problematiky volného času, které je stěžejní pro pochopení souvislostí s následným textem diplomové práce. První kapitola podává základní vysvětlení obecných pojmů. Vymezuje pojem volný čas, seznamuje s věkovými kategoriemi dětí a mládeže a popisuje specifika jejich volného času. Druhá kapitola se již věnuje výzkumu volného času. Nejprve poskytuje obecné informace o výzkumu. Obsahuje stručný výklad o druzích vědního výzkumu a zmiňuje metody a techniky zkoumání v sociologii. Poté rekapituluje historii výzkumu volného času v zahraničí a shrnuje výzkum volného času dětí a mládeže v České republice před rokem 1989. Třetí kapitolu tvoří přehled třiceti vybraných výzkumů. Jejich jednotlivé charakteristiky sdělují, kdy a kým byly realizovány a na jakou oblast volného času dětí a mládeže se zaměřovaly. Čtvrtá kapitola představuje shrnutí vývoje výzkumu volného času dětí a mládeže v České republice po roce 1989. Snaží se systematizovat získané poznatky o vědeckých pracovištích, vědcích a zkoumaných oblastech. Závěrečná čtvrtá kapitola byla z převážné části vytvořena na podkladu třetí přehledové kapitoly.

ABSTRACT

Research on leisure time of children and youth in the Czech Republic after 1989

Key words: leisure time, children and youth, leisure time of children and youth, research of leisure time

This thesis focuses on the research of leisure time of children and youth in the Czech Republic after the year 1989. It deals with this subject from the side of institutional and organizational (support) arrangements, staffing and thematic contents.

The first two chapters present basic theoretical introduction into the topic of leisure time, which is crucial for understanding the context of following text of the thesis. The first chapter provides a basic explanation of general terms. It defines the concept of leisure time, introduces the age categories of children and youth and describes the specifics of their leisure time. The second chapter is devoted to the leisure time research itself. At first it provides general information about research – it is a brief explanation of the types of scientific research and a survey of the methods and techniques of research in sociology. Then it recapitulates the history of research on leisure time in foreign countries and summarizes the research on leisure time of children and youth in the Czech Republic before 1989. The third chapter consists of a list of thirty selected research works. Their individual characteristics tell who realized them and when and what kind of leisure time activity of children and youth they were focused on. The fourth chapter presents a summary of the research of leisure time of children and youth in the Czech Republic after 1989. It attempts to systematize the obtained knowledge about scientific departments, scientists and research topics. This final fourth chapter was created on the base of the overview of the third chapter.